

Аналітична записка
з порівняльного законодавства
щодо механізмів реалізації прав національних меншин,
у тому числі щодо виконання зобов'язань, передбачених
Рамковою конвенцією про захист національних меншин у державах:
Угорщина, Росія, Румунія, Молдова, Болгарія, Грузія, Вірменія, Азербайджан,
Туреччина, Ізраїль, Польща*

Анотація. В аналітичній записці з порівняльного законодавства викладено результати вивчення основних складових механізму реалізації прав національних меншин, у тому числі щодо виконання зобов'язань, передбачених Рамковою конвенцією про захист національних меншин у таких державах: Угорщина, Росія, Румунія, Молдова, Болгарія, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Туреччина, Ізраїль, Польща. Проаналізовано документи Ради Європи щодо моніторингу імплементації Рамкової конвенції про захист національних меншин – Framework Convention for the Protection of National Minorities, нормативно-правові акти названих держав, які містять положення щодо забезпечення прав національних меншин, інші документальні матеріали англійською й іншими мовами.

I. Вступна частина

Забезпечення прав національних меншин є, на нашу думку, однією з важливих та складних сфер правового регулювання. Так, у зазначеній сфері навіть на рівні термінології відсутній уніфікований підхід. Наприклад, у законодавстві Угорщини до 2011 року використовувався термін «національні та етнічні меншини», а потім – «національності». У деяких державах, зокрема Польщі, застосовуються терміни «національна меншина» та «етнічна меншина» із законодавчим визначенням чітких критеріїв і переліків таких меншин. Варто також звернути увагу на відсутність базового закону про права національних меншин у деяких країнах, фундамент державного життя яких становлять принципи демократії. Показовим, як видається, є приклад Литви, де Закон про національні меншини 1989 року втратив чинність 2010 року, і вже протягом декількох років проекти, що розроблялися, не знаходять підтримки в суспільстві.

З огляду на викладене, під час вивчення та запозичення Україною зарубіжного досвіду правового регулювання у сфері забезпечення прав національних меншин доцільно брати до уваги структуру національного складу населення України, історичні чинники його формування, історію й сучасний стан законодавчого регулювання використання української мови, вплив російсько-українського збройного конфлікту, а також сучасні та майбутні (стратегічні) виклики щодо національної безпеки, що існують сьогодні й виникатимуть у майбутньому.

II. Основна частина

Щодо етнічного складу населення

Угорщина. Згідно з переписом (2011 р.) – 6,41 % від загальної кількості населення Угорщини належить до етнічних меншин. Переважну частину складають роми (3,17 %) та німці (1,86 %). Водночас існують менші етнічні групи, зокрема греки, хорвати, поляки, болгари, вірмени, румуни, серби, українці, словаки, словени тощо, які складають близько 1,38 % населення Угорщини¹.

Росія. Згідно з переписом (2010 р.) 193 етнічні групи у країні вважаються такими, що підпадають під сферу застосування Рамкової конвенції про захист національних меншин².

Румунія. За переписом (2011 р.) національні меншини в Румунії становлять 10,4 % від загальної кількості населення³. Найчисельнішими є угорці (6,6 %), роми (2,46 %), українці (0,28 %) та німці (0,27%). Угорці є найбільшою національною спільнотою у 16 повітах, у двох з яких – у повіті Хургіта (82,9 %) та Ковасна (71,6 %) вони формують місцеву більшість. Роми є найбільшою меншиною у 25 повітах країни та в місті Будапешт.

Молдова. Згідно з переписом (2014 р.) 24 % від загальної кількості населення Молдови належить до етнічних меншин. Переважну частину складають румуни (6,9 %) та українці (6,5 %). Водночас існують також інші етнічні групи, зокрема гагаузи, росіяни, болгари та роми, які складають близько 10,6 % населення Молдови⁴.

Болгарія. Частка болгар у структурі населення Болгарії становить 85 %. Серед етнічних меншин вирізняються дві найбільші групи – турки та роми, частка яких сягає 8,8 % і 4,9 % відповідно. Усі інші етнічні групи – росіяни, вірмени, вlahи, каракачани, українці, македонці, греки тощо, за оцінками болгарського уряду, становлять разом лише 0,8 % населення⁵. Проте, Консультативний комітет Ради Європи (далі – Консультативний комітет) зазначає, що під час перепису населення (2011 р.) лише три етнічні групи – болгари, турки та роми включені до опитування за переписом, решта етнічних груп не визначені, а лише вказані в категорії «інші». Крім того зауважено, що уряд не заохочував і перешкоджав македонцям

---

¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Fifth Report submitted by Hungary. Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 5 February 2019. С. 8–9. URL: <https://rm.coe.int/5th-sr-hungary-en/168092522f>

² Четверта періодична доповідь російської федерації про виконання Рамкової конвенції про захист національних меншин, 2016 р. URL: <https://rm.coe.int/16806fd934>

³ 2017. National Minorities in Romania. Their Present Demographic and Political Situation. URL: https://www.researchgate.net/publication/314275740_National_Minorities_in_Romania_Their_Present_Demographic_and_Political_Situation

⁴ National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. Population and Housing Census in the Republic of Moldova, May 12-25, 2014. URL: <https://statistica.gov.md/en/population-and-housing-census-in-2014-122.html>

⁵ 2011 Bulgaria Population Census: main results. URL: https://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf

декларувати свою ідентичність⁶, хоча за переписом 1992 р. македонців у країні мешкало 10830 осіб⁷.

Грузія. Від загальної кількості населення Грузії, за винятком грузинських регіонів Абхазії та Цхінвалі / Південної Осетії, 13,1 % належить до етнічних меншин. Переважну частину складають етнічні азербайджанці (6,27 %) та етнічні вірмени (4,53 %). Водночас, існують менші етнічні групи, зокрема кисти, уди, авари, асирійці, осетини, єзиди, курди, українці, росіяни, греки, євреї, роми тощо, які складають близько 2,4 % населення Грузії⁸.

Вірменія. Згідно з переписом (2011 р.) населення складається з таких етнічних груп: єзиди – 1,1 %, росіяни – 0,3 %, асирійці – 0,09 %, українці – 0,03 %, курди – 0,07 %, греки – 0,02 %, грузини – 0,02 %⁹. Варто відмітити коментар Консультативного комітету у висновках 2016 року щодо перепису населення 2011 року¹⁰. Так, висловлюються сумніви щодо достовірності опублікованих остаточних результатів, що зумовлено труднощами під час здійснення перепису, зокрема відсутністю прозорості процесу й затримкою публікації результатів перепису 2011 року, які було опубліковано лише в грудні 2013 року.

Азербайджан. Згідно з переписом (2009 р.) 8,5 % від загальної кількості населення Азербайджану належить до етнічних меншин. Переважну частину складають народ лезгінів (2,02 %) та вірмени (1,47 %). Водночас існують менші етнічні групи, зокрема росіяни, талиші, авари, турки, татари, тати, українці, цахури, грузини, євреї, курди, кризи, удіни тощо, які складають близько 5,01 % населення Азербайджану¹¹.

Туреччина. Кількість осіб, що належать до національних меншин, у Туреччині, встановити доволі складно. Турецький уряд під час проведення переписів не фіксує етнічне, релігійне або інше походження громадян. Крім того, після 1965 року Державний інститут статистики Туреччини взагалі припинив оприлюднювати інформацію щодо відповідей на питання про рідну мову. Однак зазначені питання ставилися під час перепису до 1990 року¹². Наукові дослідження про етнічний склад меншин у країні майже відсутні¹³. Відомо, що 89,5 % громадян

---

⁶ World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Macedonians. URL: <https://minorityrights.org/minorities/macedonians-2/>

⁷ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria - adopted on 26 May 2020. ADVISORY COMMITTEE ON THE FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>

⁸ Fourth Report submitted by Georgia Pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities – received on 31 July 2022. URL: <https://rm.coe.int/4th-sr-georgia-en/1680a78b0c>

⁹ Ethnic structure, fluency in languages and religious belief of de jure population, based on 2011 Census data, pgs. 635 & 649. URL: https://www.armstat.am/file/article/1._bajin_5_583-664.pdf

¹⁰ Fourth Opinion on Armenia adopted on 26 May 2016. ACFC/OP/IV(2016)006. ADVISORY COMMITTEE ON THE FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES. URL: <https://rm.coe.int/16806f7f70>

¹¹ Population statistics of Eastern Europe & former USSR. Azerbaijan ethnic composition: 2009 census. URL: <http://pop-stat.mashke.org/azerbaijan-ethnic2009.htm>

¹² 2020. Population of Turkey. URL: <https://fanack.com/turkey/population-of-turkey/>

¹³ World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. URL: <https://minorityrights.org/country/turkey>

Туреччини вважають себе мусульманами¹⁴, а курди є найбільшою етнічною меншиною в Туреччині. За оцінками Бібліотеки Конгресу США, частка курдів станом на 1995 рік орієнтовно становила від 7 до 14 % населення¹⁵. Окрім курдів, ще 7–12 % населення належали до інших етнічних спільнот¹⁶, найчисельнішими з яких були алевіти, асирійці, черкеси, лази і роми. Курдське питання в Туреччині є одним із ключових і зберігає конфліктогенний потенціал через виразні політичні прагнення частини курдів до автономії. У 1984 році у країні розгорілося антиурядове повстання, координоване Курдською робітничою партією. Внаслідок конфлікту, в якому загинуло понад 40 тисяч осіб¹⁷, прохідний бар'єр для політичних партій було підвищено до 10 %, що завадило входженню груп меншин до парламенту.

Ізраїль. Згідно з переписом (2020 р.) 25,9 % від загальної кількості населення належить до етнічних меншин. Переважну частину населення складають араби (21 %), інші етнічні групи – 4,9 %¹⁸.

Польща. Населення Польщі, за даними перепису (2011 р.), складається з таких національних груп: сілезці – 2,2 %, кашуби – 0,6 %, німці – 0,38 %, українці – 0,13 %, білоруси – 0,12 %, роми – 0,04 %, росіяни – 0,03 %, лемки – 0,03 %, литовці – 0,02 %, євреї – 0,02 %, вірмени – 0,01 %, чехи – 0,01 %, словаки – 0,01 %¹⁹. Законодавством визнано нацменшинами такі групи населення: 1) білоруська; 2) чеська; 3) літовська; 4) німецька; 5) вірменська; 6) російська; 7) словацька; 8) українська; 9) єврейська (частина друга статті 2 Закону про національні та етнічні меншини та про регіональну мову), а етнічними меншинами – 1) караїмська; 2) лемківська; 3) ромська; 4) татарська (частина четверта статті 2 цього ж Закону)²⁰.

Щодо механізму реалізації прав національних меншин у контексті виконання державами, що вказані у запиті, зобов'язань, передбачених Рамковою конвенцією про захист національних меншин / Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM) (далі – Рамкова конвенція)

Результати кожного етапу моніторингу виконання державою Рамкової конвенції відображено в низці документів. Так, у Висновках Консультативного комітету (далі – Висновки), на які спирається Комітет міністрів Ради Європи під час підготовки власної резолюції, висвітлені як здобутки, так і проблеми в названій

¹⁴ 2020. ÖZKÖK, Ertuğrul. "Türkiye artık yüzde 99'u müslüman olan ülke değil". URL: <http://hurriyet.com.tr>

¹⁵ The Library of Congress. Kurds. URL: <http://countrystudies.us/turkey/28.htm>

¹⁶ 2020. Population of Turkey. URL: <https://fanack.com/turkey/population-of-turkey/>

¹⁷ Регіональні студії, 2020. Курдське питання на Близькому Сході у XXI ст. С. 175. URL: <http://www.regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/30.pdf>

¹⁸ Central Bureau of Statistics. Population, by Population. Published: 31.08.2021. URL: https://www.cbs.gov.il/he/publications/doclib/2021/2.shnatonpopulation/st02_01.pdf

¹⁹ Населення. Демографічний і соціальний стан і структура – NSP 2011 (Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna – NSP 2011). URL: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/ludnosc-stan-i-struktura-demograficzno-społeczna-nsp-2011,16,1.html?pdf=1>

²⁰ Закон про національні та етнічні меншини та про регіональну мову. URL: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/ustawa-o-mniejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-regionalnym>

сфері. Резолюція містить рекомендації щодо невідкладних та подальших дій органів державної влади з метою удосконалення процесу імплементації Рамкової конвенції.

Угорщина. За результатами п'ятого етапу моніторингу Угорщини у Висновках констатується наявність міцної законодавчої бази щодо підтримки нацменшин, постійне збільшення протягом останніх п'яти років фінансування розвитку культури меншин, наявність належної системи парламентського представництва нацменшин²¹. Водночас зазначається, що існують певні труднощі, з якими стикаються роми в усіх сферах суспільного та приватного життя, зокрема в освіті, працевлаштуванні, доступі до житла та медичної допомоги. Наголошується, що представники ромської меншини висловлюють сумніви щодо здатності держави забезпечити правовий захист тим із них, хто все ще стикається з дискримінацією. Крім цього, зазначається про відсутність ефективних гарантій – як на законодавчому, так і практичному рівні – прав нацменшин на створення релігійних установ, організацій чи асоціацій, а також складність щоденного використання мов нацменшин, зокрема внаслідок нестачі вчителів мов меншин та неприсутність використання мов меншин у публічному просторі.

В одному з підсумкових положень Висновків констатується необхідність постійних зусиль держави щодо виконання зобов'язань Рамкової конвенції, а також зауважується про те, що певний стан справ, який може вважатися прийнятним на цьому етапі моніторингу, не обов'язково буде трактуватися таким самим чином на подальших етапах. Зрештою, оцінка певних проблем як відносно незначних станом на сьогодні згодом може виявитися дещо помилковою.

Дві з шести рекомендацій Резолюції CM/ResCMN(2021)8 мають принциповий / засадничий характер: 1) здійснення всіх можливих заходів для сприяння духу толерантності, міжкультурного діалогу, взаємної поваги та розуміння між усіма особами, які проживають на території Угорщини, а також для створення необхідних умов для того, аби особи, які належать до національних меншин, могли виражати свою самобутність у приватному та громадському житті, зокрема в освіті, культурі, спорті та засобах масової інформації (далі – ЗМІ); 2) ефективного виявлення та притягнення до юридичної відповідальності за злочини на ґрунті ненависті та мову ненависті.

Чотири інші рекомендації зосереджено на системному вирішенні проблем у певних сферах найбільш численної нацменшини Угорщини – ромської: 1) впровадження довгострокових заходів щодо покращення освіти для ромських учнів, які вирішуватимуть питання передчасного залишення школи, географічної та внутрішньошкільної сегрегації і нестачі вчителів; 2) забезпечення прозорішого та ефективнішого механізму формування й реалізації державної політики щодо ромів на місцевому та національному рівнях, зокрема участі ромських громад в ухваленні рішень, особливо в сегрегованих районах, із розробленням показників, які гарантуватимуть її об'єктивне оцінювання; 3) розробка та реалізація

---

²¹ ACFC/OP/V(2020)002Final. URL: <https://rm.coe.int/5th-op-hungary-en/16809eb484>

всеохоплюючої державної політики з покращення житлового становища ромів із системою стимулів для участі органів місцевого самоврядування; 4) ухвалення комплексного плану дій щодо вирішення проблем ромів із доступу до медичної допомоги²².

Росія. У Висновках за результатами четвертого етапу моніторингу зазначається про гнучкість і прагматизм державної політики в питаннях імплементації Рамкової конвенції²³. Вважаємо за необхідне виокремити, на нашу думку, основні положення загального огляду ситуації в названій сфері станом на початок 2018 року, які містяться у Висновках. Насамперед, відзначається приділення суттєвої уваги питанням етнічного й релігійного розмаїття країни не лише на федеральному, а й на регіональному та місцевому рівнях. Ключовим документом у сфері захисту національних меншин визнано Стратегію державної національної політики на період до 2025 року (далі – Стратегія), яка, серед іншого, містить перелік заходів, спрямованих на формування громадянської ідентичності. Водночас наголошується, що останніми роками реалізація Стратегії відбувається з акцентом на російській мові та російській культурі, натомість мови та культури нацменшин залишаються на узбіччі. Зростання домінування російської мови за одночасної відсутності ефективної підтримки мов національних меншин зумовлює їх мінімальне використання у контактах із владою, незначну присутність у топонімах, дорожніх та інших написах у громадських місцях, а також сприяє підвищенню загрози зникнення мов нечисленних народів, зокрема й тих, які мають статус корінних.

З огляду на зазначене, цілком закономірним є твердження Консультативного комітету про все більше переважання у публічній риторичі із проблем меншин таких цінностей, як «національна єдність», «етнічна гармонія» та «патріотизм». Натомість різноманітність етнічних приналежностей або мов нацменшин чи мігрантів має тенденцію сприйматися як можливе джерело конфлікту. У Висновках наведено декілька прикладів наявної в російських ЗМІ та суспільному дискурсі тенденції негативного тлумачення «неросійських» особливостей: ксенофобія щодо вихідців з Північного Кавказу, мігрантів та ромів; надмірне застосування законів із протидії екстремізму щодо мусульман та прихильників «нетрадиційних» релігій; поблажливий тон стосовно корінних нечисленних народів і скептичне ставлення до двомовності, наприклад, у Татарстані. Не оминув Консультативний комітет і наслідки «анексії Криму та конфлікту на сході України», відзначивши можливість маргіналізації внаслідок антиукраїнської патріотичної мобілізації суспільства, яку

---

²² Резолюція CM/ResCMN(2021)8. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a14110

²³ Fourth Opinion on the Russian Federation - adopted on 20 February 2018. advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. ACFC/OP/IV(2018)001. URL: <https://rm.coe.int/4th-advisory-committee-opinion-on-the-russian-federation-english-lang/1680908982>

активізують провладні ЗМІ, української нацменшини, а також тих, хто не приєднується до більшості, зокрема осіб, які належать до інших груп нацменшин²⁴.

Консультативний комітет та Комітет міністрів Ради Європи висловили низку рекомендацій, зокрема щодо необхідності: 1) забезпечення повної та ефективної рівності осіб, які належать до національних меншин; 2) реалізації Концепції сталого розвитку корінних малочисельних народів та посилення заходів для збереження й розвитку культури корінних народів та їх ефективної участі в питаннях, які їх стосуються, зокрема використання землі та ресурсів; 3) забезпечення законодавчим та практичним шляхом свободи об'єднань і національно-культурних автономій; 4) ухвалення комплексної довгострокової стратегії та відповідного законодавства, що гарантує викладання мовами меншин від дитячих садків до вищих навчальних закладів; 5) посилення заходів, спрямованих на запобігання та протидію етнічно вмотивованим діям, зокрема проти вихідців із Північного Кавказу та мігрантів²⁵.

Румунія. У квітні 1995 року Румунія стала першою державою, яка ратифікувала Рамкову конвенцію. У п'ятому Звіті про імплементацію Конвенції уряд Румунії наголошує на тому, що «вдалося виробити свою модель захисту прав 20 історичних меншин»²⁶ – модель, за якої в публічному просторі не спостерігається «екстремістських, ксенофобських чи антисемітських явищ», а всі прояви дискримінації розслідуються.

Консультативний комітет відзначає позитивність кроків, вжитих Румунією, для реалізації прав національних меншин, зокрема у контексті їх представництва у парламенті. Як зазначається, Закон про освіту²⁷ «залишається основним законодавчим фундаментом для вивчення національної міноритарної мови та навчання такою мовою»²⁸. Разом із тим, Консультативний комітет акцентує увагу на інших проблемних питаннях державної політики, зокрема відсутності закону щодо захисту прав нацменшин, що стає причиною появи різноманітних судових спорів, оскільки правова регламентація з певних питань є розрізненою, нечіткою, а їх вирішення часто залежить від доброї волі місцевих органів влади. Комітет також вважає, що роми продовжують зазнавати дискримінації у доступі до житла, роботи, медицини, освіти. Мають місце прояви расизму й мови ненависті у ставленні до ромів. Третя заувага стосується недоліків Закону про вибори 2015 року²⁹, який, на

---

²⁴ Консультативний Комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин. Четвертий висновок щодо Російської Федерації – прийнято 20 лютого 2018 року. URL: <https://rm.coe.int/4th-advisory-committee-opinion-on-the-russian-federation-english-langu/1680908982>

²⁵ Резолюція CM/ResCMN(2020)14 про виконання Російською Федерацією Рамкової конвенції про захист національних меншин (Прийнято Комітетом міністрів 8 грудня 2020 URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a07744

²⁶ ACFC/SR/V(2019)013. Fifth Report submitted by Romania. advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. С. 3. URL: <https://rm.coe.int/5th-sr-romania-en/16809943af>

²⁷ 2011. Law on National Education. URL: http://keszei.chem.elte.hu/Bologna/Romania_Law_of_National_Education.pdf

²⁸ ACFC/OP/IV(2017)005. Fourth Opinion on Romania - adopted on 22 June 2017. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/fourth-opinion-on-romania-adopted-on-22-june-2017/168078af76>

²⁹ 208/2015. The Election Law. URL: https://www.te.gob.mx/vota_elections/page/download/16352

думку Ради Європи, попри низку позитивів для меншин, «не створює сприятливих умов для вільної і чесної конкуренції».

Молдова. Результати четвертого етапу моніторингу виконання Молдовою Рамкової конвенції відображено в ряді документів.

У Висновках Консультативного комітету³⁰, насамперед, відзначено напрям державної політики щодо нацменшин, який сприятиме їх ефективній участі в суспільному житті, зокрема через заходи, спрямовані на підвищення рівня володіння державною мовою серед названої частини населення. Також позитивно оцінюються, зокрема, такі заходи: 1) ухвалення у 2012 році законодавства щодо забезпечення рівності, відповідно до якого створено спеціалізований державний орган для протидії / боротьби з дискримінацією – Раду із запобігання та ліквідації дискримінації і забезпечення рівності. Варто відмітити, що члени зазначеного органу призначаються рішенням парламенту³¹. При цьому із п'яти членів трое мають бути представниками громадянського суспільства, а щонайменше 3 члени – спеціалістами з юридичною кваліфікацією³²; 2) посилення юридичної відповідальності, через внесення відповідних змін до законодавства, за протиправні дії на ґрунті ненависті; 3) ухвалення, за погодженням із національними меншинами та представниками громадянського суспільства, Плану дій щодо ромів на 2011–2015 роки, який містить комплекс заходів із подолання проблем та дискримінації, з якими постійно стикаються особи, що належать до цієї нацменшини.

Водночас у Висновках зроблено акценти на низці проблем і викладено рекомендації щодо їх вирішення, які було враховано Комітетом міністрів Ради Європи під час підготовки Резолюції CM/ResCMN(2021)16³³. На нашу думку, ключовими аспектами 15 рекомендацій зазначеної Резолюції щодо негайних дій для подальшого вдосконалення процесу імплементації Рамкової конвенції є такі: 1) реалізація, у тісній співпраці між центральними та місцевими органами державної влади і представниками національних меншин, всіх необхідних заходів щодо Стратегії консолідації міжетнічних відносин у Республіці Молдова на 2017–2027 роки з метою подальшого формування громадянської ідентичності, заснованої на повазі до етнічного і мовного різномаяття як невід'ємної частини молдовського суспільства; 2) сприяння використанню мов меншин, зокрема тих, якими розмовляють чисельно менші групи, в офіційному спілкуванні та при визначенні топографічних назв; 3) забезпечення системою освіти осіб, які належать до національних меншин, а також умов, необхідних для повноцінного оволодіння

³⁰ Fourth Opinion on the Republic of Moldova - adopted on 25 May 2016. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. ACFC/OP/IV(2016)004. URL: <https://rm.coe.int/16806f69e0>

³¹ LEGE Nr. 121 din 25-05-2012 cu privire la asigurarea egalității. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=106454&lang=ro

³² Ч. 2 ст. 11. LEGE Nr. 121 din 25-05-2012 cu privire la asigurarea egalității. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=106454&lang=ro

³³ Resolution CM/ResCMN(2021)16 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by the Republic of Moldova (Adopted by the Committee of Ministers on 7 July 2021 at the 1409th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a3153b.

державною мовою з одночасним покращенням доступу до якісного навчання всіма мовами меншин через дво- та тримовність моделі освіти; 4) забезпечення постійної участі осіб, які належать до національних меншин, у всіх процесах прийняття рішень, особливо в тих сферах, що стосуються їх безпосередньо, а також ефективного врахування їх пропозицій, зокрема критики, щодо реформ державного управління; 5) ефективне забезпечення права особи на вільну самоідентифікацію під час здійснення усіх заходів зі збору даних про населення; 6) активне сприяння ефективному й повністю незалежному функціонуванню Ради із запобігання та ліквідації дискримінації та забезпечення рівності, а також Офісу омбудсмена; 7) застосування комплексно-стратегічного підходу до прийняття та реалізації Національного плану дій з прав людини на 2018–2021 роки, а також до виконання Плану дій щодо ромів на 2016–2020 роки; 8) збільшення підтримки заходів на центральному й місцевому рівнях, що спрямовані на збереження та популяризацію всіх ідентичностей і культур національних меншин як невід’ємної частини розмаїття Республіки Молдова; 9) забезпечення популяризації інформації для доступу до правового захисту щодо жертв злочинів на ґрунті ненависті та расового насильства серед громадськості, зокрема серед відповідних цільових груп; 10) суттєве збільшення доступності високоякісного мовлення та інших ЗМІ мовами меншин, зокрема шляхом навчання й залучення осіб, які належать до національних меншин, до служби суспільного мовлення; 11) встановлення пріоритету щодо найму на місцевому рівні тих державних службовців, які володіють мовами меншин; 12) забезпечення такого змісту навчальних програм та матеріалів, який адекватно відображатиме різноманіття молдовського суспільства та сприятиме формуванню інклюзивної громадянської ідентичності; 13) покращення координації із представниками ромів у проведенні всіх заходів, що здійснюються для їх доступу до механізму реалізації прав і державних послуг, а також цілеспрямоване залучення медіаторів для проактивного сприяння рівному доступу до освіти, зокрема для ромських дітей; 14) реалізація необхідних законодавчих і політичних заходів задля збільшення представництва національних меншин, зокрема у виборних органах державної влади; 15) визначення пріоритетності економічного відродження територій, на яких проживають особи, що належать до національних меншин.

Болгарія. Рамкова конвенція, ратифікована Болгарією 7 травня 1999 року, відчутно стимулювала розвиток сфери етнополітики країни навіть попри те, що в національному законодавстві термін «національні меншини» відсутній³⁴. Зокрема, у 2002 році ухвалено Закон про релігійні конфесії, який запровадив заборону закликів до ненависті на релігійному ґрунті. У 2004 році набув чинності Закон про захист від дискримінації, яким врегульовано захист від усіх форм дискримінації, у тому числі захист у реалізації права на освіту й недопущення расової сегрегації в навчальних закладах. Варто відзначити, що Консультативний комітет позитивно

---

³⁴ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria - adopted on 26 May 2020. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. II. 5. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>

оцінив заходи уряду на користь етнічних груп, зокрема ромів, внаслідок яких рівень відвідуваності шкіл ромськими дітьми зріс, а кількість тих, хто вибуває зі шкіл, поступово зменшується. Окрім того, відзначено особливу активність уряду в боротьбі з антисемітизмом і ксенофобією. Натомість, серед недоліків політики уряду Консультативний комітет називає, зокрема вибірковість у застосуванні положень Рамкової конвенції та той факт, що понад 20 років уряд не визнає македонців меншиною. У своїх рекомендаціях Комітет наголошує на необхідності: 1) поліпшення доступу ромських дітей до освіти; 2) посилення незалежності Комісії з питань захисту від дискримінації; 3) активізації боротьби проти мови ненависті у ставленні до ромів 4) запровадження вивчення мов меншин на дошкільному та середньому освітніх рівнях.

Грузія. Результати третього етапу моніторингу виконання Грузією Рамкової конвенції викладено у Висновках та Резолюції CM/ResCMN(2020)5 Комітету міністрів Ради Європи, де відзначено позитивні зміни, наголошено на проблемних питаннях, а також надані рекомендації щодо їх вирішення³⁵.

До здобутків у цій сфері зараховано, зокрема, ухвалення у 2014 році Закону про ліквідацію всіх форм дискримінації та запровадження інституції Громадського захисника, який разом із Радою національних меншин і Радою релігій створив важливий консультаційний механізм у сфері протидії із дискримінацією. Відзначено розроблення низки стратегій щодо прав людини³⁶, створення Міністерством внутрішніх справ у 2018 році нового Департаменту із захисту прав людини для моніторингу розслідувань злочинів на ґрунті ненависті. У документі також схвалюється готовність Міністерства освіти спрямовувати освітню політику задля сприяння доступності високоякісної освіти мовами меншин, запровадження належних можливостей щодо повного оволодіння державною мовою всіма учнями шкіл, де навчання здійснюється мовами меншин³⁷.

Ключовими аспектами трьох рекомендацій Резолюції CM/ResCMN(2020)5 вважаємо: 1) посилення повноважень Громадського захисника / омбудсмена через віднесення до його компетенції направлення приватним особам запитів на інформацію, розгляд і відповідь на які була б обов'язковою, а також розгляду скарг, пов'язаних із адміністративним провадженням; 2) забезпечення реалізації права на свободу совісті та віросповідання для осіб, які належать до національних меншин, а також їхнього права засновувати релігійні установи, організації та асоціації; 3) удосконалення навчально-методичних матеріалів таким чином, щоб вони сприяли створенню клімату толерантності та взаєморозуміння в суспільстві, а

---

³⁵ ACFC/OP/III(2019)002. Third Opinion on Georgia adopted on 7 March 2019. advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/3rd-op-georgia-en/1680969b56>; Resolution CM/ResCMN(2020)5 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Georgia. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016809ebbb1

³⁶ Наприклад, Державної стратегії громадянської рівності та інтеграції та відповідного Плану дій на 2015–2020 роки

³⁷ Resolution CM/ResCMN(2020)5 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Georgia. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016809ebbb1

також підвищення якості навчально-методичних матеріалів для вивчення як мов нацменшин, так і державної мови³⁸.

Вірменія. У Висновках Консультативного комітету за результатами четвертого етапу моніторингу наголошено на значних змінах у національному законодавстві, що регламентує статус нацменшин³⁹. Так, внесено зміни до Конституції⁴⁰, які запроваджують право на збереження національної та етнічної самобутності щодо традицій, релігії, мови й культури (стаття 56). Надано право на закріплення місць у складі Національних зборів за представниками нацменшин у порядку, що передбачений Виборчим кодексом (стаття 89). Також позитивно оцінюються ініціативи щодо розроблення проекту закону про заборону дискримінації, наголошено на потребі внесення змін до чинного Закону про омбудсмена з урахуванням конституційних змін⁴¹. Водночас, у Висновках зазначено про можливість оцінити ефективність означених законодавчих новел лише згодом.

Серед позитивних заходів названо підтримку органами державної влади культурних проектів нацменшин; виділення грантів для ЗМІ мовами нацменшин; наявність програм Суспільного радіо мовами 11 нацменшин; широку доступність через кабельні мережі телевізійних передач із-за кордону російською та українською мовами; шкільне навчання єзидською, курдською, російською, ассирійською, грецькою мовами, а також різноформатну підтримку вивчення мов інших нацменшин.

Варто звернути увагу на акцентування наявності суперечливого сприйняття національних меншин. З одного боку, мають місце загальні шанобливі стосунки між більшістю населення та меншинами, з іншого – національні меншини, особливо найменш численні, не часто розглядаються як щось більше, ніж групи, які зберігають фольклорне розмаїття Вірменії. У Висновках навіть висловлюється думка щодо дискримінаційної спрямованості радикальних проявів концепції «одна нація, одна релігія, одна культура», які озвучувалися деякими національними ЗМІ⁴².

У документі також наголошено на наявності негативного впливу на становище осіб, які належать до нацменшин, таких чинників, як соціально-економічні труднощі й Карабаський конфлікт.

Резолюція CM/ResCMN(2018)5 містить чотири рекомендації щодо необхідних дій з імплементації Рамкової конвенції, принциповими акцентами яких, на нашу думку, є такі: 1) організація інклюзивного процесу консультацій органів

³⁸ Там само.

³⁹ Fourth Opinion on Armenia adopted on 26 May 2016. ACFC/OP/IV(2016)006. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/16806f7f70>

⁴⁰ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն. URL: <https://www.president.am/hy/constitution-2015/>

⁴¹ Доречно зазначити, що станом на сьогодні законопроект «Про забезпечення рівності» перебуває на етапі обговорення (див.: Сайт для оприлюднення проектів нормативно-правових актів. URL: <https://www.e-draft.am/projects/1801/digest>); зміни до Закону про омбудсмена внесено 2018 р. (див. текст чинного акта: URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=123524>)

⁴² Fourth Opinion on Armenia adopted on 26 May 2016. ACFC/OP/IV(2016)006. C. 5. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/16806f7f70>

державної влади із громадянським суспільством та організаціями національних меншин на всіх етапах розроблення та ухвалення законодавчих актів, що впливають на реалізацію прав осіб, які належать до національних меншин, із забезпеченням повної відповідності такого законодавства міжнародним стандартам; 2) розроблення державної політики щодо забезпечення механізму реалізації нацменшинами прав згідно з Рамковою конвенцією за проактивної консультативної участі представників цих груп населення, що сприятиме врахуванню їх реальних потреб; 3) суттєва / максимальна активізація підтримки дітей, які належать до нацменшин, у сфері освіти, зокрема з метою подолання труднощів доступу до освіти єзидів, а також внесення змін до законодавства задля криміналізації примусових шлюбів, укладених без дійсної згоди обох членів подружжя, коли використовується тиск або зловживання; 4) моніторинг, а також заохочування попиту на використання мов нацменшин у комунікації з органами державної влади та самоврядування, позначення топоніміки в географічних районах, де проживає значна кількість осіб відповідної групи населення⁴³.

Азербайджан. У Висновках за результатами четвертого етапу моніторингу виконання Азербайджаном Рамкової конвенції акцентується увага на принципових аспектах загального стану імплементації Рамкової конвенції⁴⁴.

По-перше, зазначається щодо контроверсійного характеру цього процесу. З одного боку, існує загальний клімат міжкультурної толерантності в суспільстві. Крім того, держава активно просуває на міжнародному рівні модель «азербайджанського мультикультуралізму», наприклад через організацію у Баку 7-го Глобального форуму Альянсу цивілізацій ООН⁴⁵. З іншого боку, означена концепція ґрунтується на вузькому культурологічному розумінні ідентичності нацменшини та обмежує її вираження лише приватною сферою, що відображається у відсутності комплексного законодавства про охорону нацменшин, яке передбачає, серед іншого, підтримку культурних ініціатив, ЗМІ, використання мови меншини за межами приватної й неофіційної сфери та освіти. Наприклад, стан вірменської нацменшини ускладнює агресивність публічного наративу щодо Республіки Вірменія в контексті Карабаського конфлікту.

По-друге, наголошується на тому, що погіршення загальної ситуації із забезпеченням прав людини, демократії та верховенства права створює значні перешкоди для реалізації прав меншин, закріплених у Рамковій конвенції.

По-третє, підсумком виконання рекомендацій попереднього Висновку Консультативного комітету є констатація обмеженого прогресу. Однак, як видається, ця теза має дещо дипломатичний характер, оскільки викладені в цій

---

⁴³ Резолюція CM/ResCMN(2018)5 щодо виконання Вірменією Рамкової конвенції про захист національних меншин. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016807c0d84

⁴⁴ Fourth Opinion on Azerbaijan – adopted on 8 November 2017. ACFC/OP/IV(2017)006. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/4th-acfc-opinion-on-azerbaijan-english-language-version/1680923201>

⁴⁵ 7th UNAOC Global Forum in Baku, Azerbaijan – 25–27 April 2016. URL: <http://baku.unaoc.org/>

частині документа факти та оціночні положення у більшості свідчать про негативні тенденції щодо імплементації Рамкової конвенції в Азербайджані⁴⁶.

Комітетом міністрів Ради Європи ухвалено Резолюцію CM/ResCMN(2021)7, яка надає, зокрема, чотири рекомендації щодо негайних дій задля подальшого вдосконалення процесу імплементації Рамкової конвенції: 1) забезпечити під час перепису населення 2019 р. реальну можливість безперешкодної та добровільної самоідентифікації, зокрема з обранням кількох приналежностей і більше ніж однієї рідної мови, щоб відобразити мультикультурний характер населення Азербайджану⁴⁷; 2) розробити та ухвалити, за дієвої участі представників нацменшин, нормативно-правові акти для захисту цих груп населення, зокрема комплексне антидискримінаційне законодавство, а також створити спеціалізований орган для координації питань, що стосуються захисту нацменшин, і надати можливість для ефективної участі їх представників у процесах прийняття управлінських рішень, що їх стосуються; 3) усунути перешкоди для свободи вираження поглядів і свободи громадських об'єднань та вжити заходів підтримки, щоб особи, які належать до нацменшин, могли проявляти свою ідентичність, висловлювати критичні зауваження щодо власного становища та брати участь у прийнятті публічних рішень як індивідуально, так і колективно; 4) розширювати сферу викладання мов меншин, інформувати про право вивчати мови меншин, регулярно оцінювати потреби й попит на таке викладання, а також підвищувати якість викладання через запровадження підготовки викладачів на університетському рівні.

Туреччина. Європейський Союз (далі – ЄС) і Туреччина мають суттєві засадничі розбіжності у визначенні терміну «меншина».

В ЄС загальноприйнятою є точка зору, що меншина – це самоідентифікована група з національно-етнічною, культурною, релігійною й мовною ідентичністю⁴⁸. Саме в цьому контексті Туреччина як кандидат на вступ до ЄС мала б відповідати так званим Копенгагенським критеріям членства⁴⁹, що встановлюють зобов'язання держави забезпечити стабільність інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, права людини, повагу і захист меншин⁵⁰.

Турецький уряд, натомість, у визначенні статусу «меншини» керується міжнародно підтвердженим Лозаннським договором 1923 року, укладеним за наслідками Першої світової війни, згідно з яким меншинами в Туреччині не можуть

---

⁴⁶ Див. п. 8, 10, 12, 14–16 Висновків Консультативного комітету. Fourth Opinion on Azerbaijan – adopted on 8 November 2017. ACFC/OP/IV(2017)006. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/4th-acfc-opinion-on-azerbaijan-english-language-version/1680923201>

⁴⁷ Слід брати до уваги, що Резолюцію ухвалено 03.02.2021 р. на підставі Висновків Консультативного комітету 08.11.2017 р. Див.: URL: <https://www.coe.int/en/web/minorities/azerbaijan>

⁴⁸ OSCE, 1999. The Report On the Linguistic Rights of Persons Belonging to National Minorities. URL: <https://www.osce.org/hcnm/42060>

⁴⁹ Human Rights Watch. Ensuring Language Rights. URL: <https://www.hrw.org/reports/2000/turkey2/Turk009-04.htm>

⁵⁰ EUR-lex. Copenhagen criteria. 1999. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

вважатися спільноти людей, які сповідують Іслам⁵¹. Отже офіційно уряд визнає меншинами лише три немусульманські спільноти – вірмени, греки-християни та євреї⁵². Усі інші етнічні спільноти – курди, алевіти, ассирійці, черкеси, лази – попри те, що вони нараховують мільйони осіб, – турецькою владою не визнаються меншинами.

Вказані обставини суттєво обмежують права осіб, які належать до етнічних спільнот, а також викликають взаємне розчарування кожного разу, коли питання мовних чи культурних прав меншин порушується на міжнародних форумах за участю Туреччини⁵³.

Європейські принципи у сфері захисту етнічних спільнот, окреслені Рамковою конвенцією щодо захисту національних меншин, не можуть бути застосовані до Туреччини, оскільки уряд відмовився від підписання Конвенції попри заявлений курс на євроінтеграцію і відповідні рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи № 1377 від 1998 року⁵⁴. Водночас Туреччина є стороною Європейської конвенції з прав людини.

Ізраїль. Необхідно зауважити, що Ізраїль не є стороною в Рамковій конвенції та не є країною-членом Ради Європи, однак держава є стороною в Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації / International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD) (далі – Міжнародна конвенція)⁵⁵. Для розгляду механізму реалізації прав нацменшин у цій державі, зокрема щодо виконання зобов'язань, передбачених Міжнародною конвенцією, доцільно звернутися до інформації про розгляд Комітетом з ліквідації расової дискримінації (далі – Комітет) об'єднаної сімнадцятої та дев'ятнадцятої періодичних доповідей Ізраїлю щодо виконання ним положень означеного вище міжнародного договору⁵⁶.

Експерти Комітету позитивно відзначили зусилля держави, спрямовані на залучення меншин до державної служби й реалізацію плану дій щодо усунення розриву між групами меншин і більшості. Разом із тим, зауважується щодо наявності практики позбавлення основних громадянських прав і свобод неєвреїв, які становлять значну частину населення Ізраїлю. Гострої критики також зазнав Основний закон «Ізраїль як національна держава єврейського народу» (далі – Закон 2018 року), яким передбачено, зокрема право на національне самовизначення в Ізраїлі як виняткове право для єврейського народу⁵⁷. Так, вказується, що разом з іншими дискримінаційними законами зазначений акт сприяє суспільній

⁵¹ Statista. Turkey: Ethnicities in 2016. URL: <https://www.statista.com/statistics/255490/distribution-of-ethnicities-in-turkey/>

⁵² World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. URL: <https://minorityrights.org/country/turkey>

⁵³ World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. URL: <https://minorityrights.org/country/turkey>

⁵⁴ Human Rights Watch. Ensuring Language Rights. URL: <https://www.hrw.org/reports/2000/turkey2/Turk009-04.htm>

⁵⁵ Status of ratification interactive dashboard. URL: <https://indicators.ohchr.org/>

⁵⁶ In dialogue with Israel, Committee on the Elimination of Racial Discrimination urges greater inclusion and protection of minorities and all those under Israeli jurisdiction, including in the Occupied Territories. 05 December 2019. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2019/12/dialogue-israel-committee-elimination-racial-discrimination-urges-greater>

⁵⁷ Basic Law: Israel, the Nation State of the Jewish People. URL: <https://main.knesset.gov.il/EN/activity/Documents/BasicLawsPDF/BasicLawNationState.pdf>

фрагментації за етнічною, мовною й релігійною ознаками, посилює напруженість і перешкоджає мирному співіснуванню. Однак, члени делегації Ізраїлю презентували Закон 2018 року як лише одну частину законодавчої системи Ізраїлю й наголосили на тому, що він має на меті забезпечити право на самовизначення єврейського народу та не принижує права людини, які закріплено в інших 15 основних законах, зокрема в тих, що захищають права нацменшин. Зауважується, що групи меншин у державі користуються релігійними, культурними й мовними свободами. Наприклад, сьогодні араби в Ізраїлі мають кращі шанси на якісну освіту, ніж попередні покоління. У 2016 році Ізраїль створив спеціальний підрозділ для покращення поліцейських послуг в арабських громадах задля боротьби із насильством та забезпечення особистої безпеки громадян. Планом, що має фінансування у 15 мільярдів шекелів (4 мільярди євро), передбачено створення 18 поліцейських відділень в арабських містах і громадах. У заключних зауваженнях Комітету відображено занепокоєння щодо питання подолання расизму та расової дискримінації в ізраїльському суспільстві відповідно до міжнародно-правових зобов'язань держави. Водночас, Постійний представник Ізраїлю при Відділенні ООН у Женеві наголосив на відданості Ізраїля в питаннях дотримання прав людини, демократії та верховенства права, а також на намірах держави продовжувати реалізацію політики залучення всіх своїх громадян – ніхто не залишиться позаду, не почуватиметься обділеним чи виключеним.

Польща. Результати четвертого етапу моніторингу виконання Польщею Рамкової конвенції відображено в низці документів. Так, у Висновках зазначено про те, що польське законодавство – Закон про національні та етнічні меншини та про регіональну мову – забезпечує можливість реалізації представниками національних меншин прав на підтримку культури та ЗМІ, участі у громадських справах, навчання мовами меншин та, у місцях компактного проживання, використання мови нацменшин під час комунікації з органами державної влади та місцевого самоврядування й у написанні назв об'єктів топоніміки⁵⁸.

Серед позитивних змін відзначено наявність збільшення коштів на навчання мовами нацменшин; прийняття нової Програми інтеграції ромської громади та ефективна її реалізація, особливо щодо інтеграції ромів у загальну систему освіти; збільшення кількості органів місцевого самоврядування, що надають можливість використовувати мови нацменшин для комунікації. Разом із тим, зауважено щодо проблем, які мають місце. Наприклад: невдалі спроби внесення змін, що розроблялися в тісній співпраці із представниками нацменшин, до Закону про національні та етнічні меншини та про регіональну мову; складнощі для ромів, зокрема щодо розподілу житла та відсутність заходів із подолання антиромівських настроїв у суспільстві; прослідковування чіткої тенденції зростання ненависті, а також мотивованих ненавистю інцидентів, пов'язаних із насильством, щодо таких

---

⁵⁸ ACFC/OP/IV(2019)003. Fourth Opinion on Poland – adopted on 6 November 2019. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-poland-en/1680993391>

груп, як єврейська, ромська та українська меншини, мусульманська громада; незначна кількість у національних ЗМІ програми мовами нацменшин або щодо їх історії, культури, ідентичності; відсутність у навчальних програмах інформації про внесок нацменшин у польську історію та суспільний розвиток.

Комітетом міністрів Ради Європи ухвалено Резолюцію CM/ResCMN(2020)12, яка надає рекомендації щодо невідкладних дій органів державної влади Польщі для вдосконалення процесу імплементації Рамкової конвенції⁵⁹. Відповідні рекомендації сформульовано з урахуванням тих проблем, щодо яких зауважувалося у висновках Консультативного комітету.

Так, невідкладні дії, які рекомендовано здійснити органам державної влади Польщі, можемо розподілити на такі групи: 1) прийняти, запровадити, контролювати й регулярно оцінювати, за участю ромів, багаторічну Програму інтеграції ромів, що включатиме заходи, спрямовані на боротьбу з антиромівськими суспільними настроями. Для її реалізації створювати на місцевому рівні консультаційні механізми та надавати фінансову підтримку проектам у разі потреби. У межах цієї програми активізувати підготовку ромських шкільних асистентів і вжити заходів для збільшення числа ромських дітей у закладах дошкільної та середньої освіти. Забезпечити належне цільове використання всіх коштів, що спрямовуватимуться на поліпшення житлових умов ромів; 2) зміцнити захист і сприяння культурі та ідентичності осіб, які належать до національних меншин, ефективно задовольняючи потреби кількісно менших меншин, зокрема шляхом належного та стабільного довгострокового фінансування асоціацій національних меншин; 3) вжити рішучих заходів для сприяння міжкультурному діалогу та взаєморозумінню між більшістю й різними групами меншин, а також релігійними громадами в Польщі; засудити на високому політичному рівні всі прояви нетерпимості та етнічно вмотивованої ворожнечі в політичному дискурсі та ЗМІ й активно сприяти формуванню у представників усіх національностей почуття спільної приналежності до громадянського суспільства Польщі на основі визнання складності історії країни; активізувати зусилля задля боротьби з мовою ненависті та ефективно виявляти, реєструвати й розслідувати випадки ймовірних злочинів на ґрунті ненависті, а також притягувати до юридичної відповідальності винних; 4) вжити заходів задля підвищення якості викладання мовами нацменшин через застосування відповідного підходу щодо розробки нових навчальних програм і матеріалів, забезпечення цільового використання коштів, що передаються місцевим органам влади для викладання мовами нацменшин, а також забезпечення наявності кваліфікованих викладачів, зокрема кашубською мовою.

---

⁵⁹ Resolution CM/ResCMN(2020)12 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Poland. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a0112c

Заходи щодо реалізації прав на освіту (початкова, середня, вища, післядипломна)

Угорщина. В Угорщині на законодавчому рівні надається широка підтримка національним меншинам (у більшості законів зазначаються як «національності») у сфері освіти. Так, у Преамбулі Закону про національну народну освіту визначено, що його метою є «забезпечення патріотичного виховання та якісної освіти для підростаючих поколінь, права на освіту, закріпленого в Основному законі, реалізації права національностей на освіту рідною мовою, а також визначення обов'язків і прав учасників державної освіти...». Законом встановлюється, що Національна освіта підтримує освітні інтереси, які відповідають культурній автономії національностей / нацменшин (параграф 4 частини третьої статті 1)⁶⁰. Відповідно до законодавства особа, яка належить до національності / нацменшини, має право на рівні освітні та культурні послуги, які держава зобов'язана надавати (частина перша статті 12)⁶¹. Попри широкий обсяг прав щодо використання мови національними меншинами, відповідно до Основного закону угорська мова залишається офіційною мовою в Угорщині (частина перша статті Н)⁶².

Росія. Консультативний комітет Рамкової конвенції відзначає, що «діючі федеральні освітні стандарти серед своїх цілей визначають розвиток поваги до різноманітності, толерантності та знання про Росію як полікультурну, поліетнічну й поліконфесійну державу». Загальна навчальна програма для неповної середньої освіти (V–IX класи) рекомендує, щоб у різних класах певна кількість годин була відведена на такі предмети, як історія чи географія про регіон (краєзнавство). Водночас наголос робиться на «патріотичному вихованні».

За висновками міжнародних експертів, які аналізували російську систему освіти, російські навчальні програми й навчально-методичні матеріали для таких предметів, як історія мають регулярно переглядатися задля забезпечення різноманітності культури та ідентичності, а також поваги й міжкультурного спілкування. Вважається, що історію слід викладати таким чином, аби уникнути домінуючого історичного нарративу та етнічної ієрархії. В Росії існує практика розміщення ромських дітей в окремих школах або в окремих класах звичайної школи – іноді діти різного віку в одному класі. У ромських поселеннях часто функціонують окремі школи. Також багато ромських дітей на основі тестування розподіляють для навчання в корекційні класи для дітей із проблемами розвитку. При цьому таке тестування навіть двомовність часто кваліфікує як недолік у розвитку дитини. Іноді ромські учні позбавляються шкільних канікул або їм заборонено використовувати загальні шкільні подвір'я або їдальні. Окрім того, якість навчання в окремих школах чи класах є низькою, що зменшує їхні шанси продовжити освіту після початкової школи. Є практика розвитку альтернативи школам-інтернатам, наприклад, мобільні школи, які функціонують переважно на

⁶⁰ 2011. évi CXС. törvény a nemzeti köznevelésről. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv>

⁶¹ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

⁶² Magyarország Alaptörvénye. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>

Півночі. Також для такої категорії дітей проводять дистанційне навчання. Міжнародні експерти закликали російську владу посилити свої зусилля та, у тісній співпраці із представниками корінних народів, розвивати школи, альтернативні школам-інтернатам, які б адекватно відповідали освітнім потребам осіб, які належать до корінних малочисельних народів⁶³.

Румунія. Конституція Румунії гарантує права осіб, які належать до національних меншин. Заходи захисту національних меншин, проте, згідно із Конституцією повинні відповідати принципам рівності й недискримінації по відношенню до інших громадян Румунії (стаття 6). Разом із тим, роми є тією меншиною в румунському суспільстві, яка продовжує стикатися із труднощами, пов'язаними з доступом до освіти всіх рівнів. Згідно з різними опитуваннями 22 % ромських дітей шкільного віку не відвідують школу, а серед усіх учнів, які кинули школи, роми становлять 70 %⁶⁴. Згідно з переписом 2011 року лише 0,7 % осіб ромського походження отримали вищу освіту порівняно з 14,8 % серед румунської більшості та 10,2 % осіб, які належать до угорської меншини. Окрім того, лише 9,2 % ромів отримали повну середню освіту порівняно з 42,3 % румунів і 46,2 % угорців⁶⁵.

Молдова. Кодекс про освіту⁶⁶ визначає, що освіта ґрунтується на принципі визнання й гарантування прав осіб, які належать до національних меншин, включаючи право на збереження, розвиток та вираження їхньої етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності (пункт «і» статті 7). Законом про права осіб, що належать до національних меншин та про правовий статус їх організацій⁶⁷ встановлена державна гарантія реалізації прав осіб, які належать до національних меншин, на здобуття дошкільної, початкової, середньої (загальної та професійної), вищої й післядипломної освіти молдавською та російською мовами, а також передбачено створення умов для реалізації їхніх прав на освіту та навчання рідною мовою (українською, гагаузькою, болгарською, івритом, їдиш тощо). Для забезпечення навчально-виховного процесу у школах із повним або частковим навчанням мовами національних меншин держава сприяє розробці програм і навчально-методичної літератури, підготовці педагогічних кадрів, а також співпрацює в цій галузі з іншими державами. Особи, які належать до національних меншин, мають право на здобуття вищої та післядипломної освіти на своїй

---

⁶³ Консультативний Комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин. Четвертий висновок щодо Російської Федерації – прийнято 20 лютого 2018 року. URL: <https://rm.coe.int/4th-advisory-committee-opinion-on-the-russian-federation-english-langu/1680908982>

⁶⁴ ACFC/OP/IV(2017)005. Fourth Opinion on Romania - adopted on 22 June 2017. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. C. 7. URL: <https://rm.coe.int/fourth-opinion-on-romania-adopted-on-22-june-2017/168078af76>

⁶⁵ Там само. С. 32.

⁶⁶ Codul educației al republicii Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=130333&lang=ro

⁶⁷ LEGE Nr. 382 din 19-07-2001 cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale și la statutul juridic al organizațiilor lo. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=64020&lang=ru

історичній батьківщині та в інших державах на основі міжнародних договорів та угод. Особи, які належать до національних меншин, та їх організації мають право створювати приватні дошкільні заклади і навчальні заклади всіх рівнів відповідно до зазначеного Закону. Вивчення молдавської мови й літератури, а також історії Молдови в усіх навчальних закладах є обов'язковим (частини перша – четверта статті 6).

Болгарія. Закон про дошкільну та шкільну освіту⁶⁸ не допускає сегрегацію дітей у садочках за етнічною ознакою (частина четверта статті 62); у школах не допускається поділ на класи на основі етнічного походження учнів (частина четверта статті 99), а Закон про вищу освіту⁶⁹ забороняє привілеї чи обмеження за ознакою раси, національності чи етнічного походження (стаття 46). Експерти Ради Європи визнають зусилля влади Болгарії у сфері освіти ромських дітей. Водночас вказується, що роми продовжують страждати від соціально-економічної нерівності в освіті та все ще піддаються високому рівню дискримінації й ворожості. Нерідко спостерігаються факти сегрегації ромів в освітніх закладах, а також труднощі у здобутті ромами середньої освіти⁷⁰.

Грузія. Законодавством закріплено інклюзивний підхід до організації системи дошкільної освіти, який забезпечує якісну освіту для всіх дітей з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і незалежно від етнічних, расових та інших їхніх ознак (стаття 3)⁷¹. Відповідні комунальні заклади мають забезпечувати загальний доступ до дошкільної освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх, зокрема етнічних, расових, чи інших характеристик (пункт «а» частини третьої статті 17)⁷². Законом про загальну освіту будь-яка дискримінація під час вступу до школи не допускається (частина третя статті 13), не допускається також використання навчального процесу в державній школі, зокрема з метою примусової асиміляції (частина друга статті 13), а на школу покладено обов'язок захищати та сприяти утвердженню толерантності та взаємоповаги між учнями, батьками і вчителями незалежно від їхньої, зокрема етнічної приналежності (частина шоста статті 13)⁷³. У Грузії функціонує близько 300 негрузинських державних шкіл (14 % від загальної кількості шкіл), що пропорційно кількості школярів (приблизно 52 тис. школярів, 10 % від загальної кількості). Більшість негрузинських мовних шкіл і класів

---

⁶⁸ 79/13.10.2015. Pre-school and School Education Act - effective 1.08.2016. URL: http://lll.mon.bg/uploaded_files/ZAKON_za_preducilisnoto_i_ucilisnoto_obrazovanie_EN.pdf

⁶⁹ 112/27.12.1995. Higher Education Act. – effective 1.08.2016. URL: http://lll.mon.bg/uploaded_files/zkn_visseto_obr_01.03.2016_EN.pdf

⁷⁰ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria – adopted on 26 May 2020. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>

⁷¹ ადრეული და სკოლამდელი აღზრდისა და განათლების შესახებ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3310237?publication=12>

⁷² Там само.

⁷³ ზოგადი განათლების შესახებ. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document view/ 29248? publication=94>

(76,7 %) розташовані в сільській місцевості і лише 23,3 % – у міській місцевості⁷⁴. Завдяки запровадженню програми, що дає змогу випускникам шкіл, які навчаються мовами нацменшин, скласти загальний іспит зі своєї мови нацменшин, значно покращився їх доступ до вищої освіти. Після складання зазначеного іспиту такі особи приймаються до університету з додатковим першим роком навчання, призначеним для вдосконалення їхніх навичок із грузинської мови⁷⁵.

Вірменія. Закон «Про освіту» встановлює гарантію щодо забезпечення права в Республіці Вірменія на освіту, незалежно від національності, раси, статі, мови, віросповідання, політичних чи інших поглядів, соціального походження, майнового становища чи інших ознак (частина перша статті 6)⁷⁶.

Азербайджан. Закон «Про освіту» встановлює гарантію щодо забезпечення кожному громадянину, незалежно від статі, раси, мови, релігії, політичних переконань, етнічної приналежності, соціального статусу, походження та стану здоров'я, можливість здобувати освіту й не піддаватися дискримінації в державі (пункт 5.2)⁷⁷.

Туреччина. У базовому Законі «Про національну освіту» зазначається, що навчальні заклади відкриті для всіх незалежно від мови, раси, статі, інвалідності та релігії. Жодні привілеї не можуть бути надані жодній особі, сім'ї, групі чи класу в освіті (стаття 4). При цьому наголошено на важливості викладання турецької мови, яка трактується як один із основних елементів національної єдності та цілісності (частина друга статті 10)⁷⁸.

Ізраїль. У Законі про державну освіту зазначається, що цілями державного виховання є: виховання людини людиною, яка любить свій народ і свою країну, лояльним громадянином Держави Ізраїль, який поважає своїх батьків і свою родину, свою спадщину, свою культурну ідентичність і свою мову; знайомство з мовою, культурою, історією, спадщиною та унікальними традиціями арабського населення та інших груп населення Держави Ізраїль, а також визнання рівних прав усіх громадян Ізраїлю (пункти 1, 11 статті 2)⁷⁹.

Польща. Механізм реалізації меншинами права на освіту закладено у положеннях Закону про національні та етнічні меншини й регіональну мову. Йдеться, наприклад, про обов'язок органів державної/публічної влади здійснювати відповідні дії (створення бібліотек, запровадження різних форм виховання дітей та молоді тощо) з метою сприяння діяльності щодо захисту, збереження та розвитку культурної тотожності меншини, а також надавати їм

⁷⁴ State Strategy for Civic Equality and Integration 2021–2030. URL: https://smr.gov.ge/uploads/Files/_/Concept_ENG21.12.pdf

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԸ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ. Ընդունվել է 14.04.1999. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1494&lang=arm&enc=utf8>

⁷⁷ Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 19.06.2009. URL: <https://e-qanun.az/framework/18343>

⁷⁸ MİLLİ EĞİTİM TEMEL KANUNU. 14.06.1973. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1739&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁷⁹ מכלתי חינוך וק, 1953. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law00/71978.htm

цільові / адресні дотації (стаття 18). Відповідно до законодавства Польщі національні меншини наділяються правом вивчати мову меншини, навчатись мовою меншини, а також вивчати історію та культуру меншини (Закон про систему освіти, Закон про національні та етнічні меншини й регіональну мову (стаття 17))⁸⁰. Законом «Про систему освіти», зокрема, встановлено обов'язок міністра освіти і виховання вживати заходів щодо популяризації знань про історію, культуру, мову й релігійні традиції національних та етнічних меншин і громади, яка використовує регіональну мову (частина сьома статті 13). Законом також передбачено, що завданнями навчального закладу є організація різноманітних заходів для збереження національної та мовної ідентичності учнів, які належать до нацменшин, етнічних меншин і спільнот, які використовують регіональну мову (пункт 4 статті 104)⁸¹.

Право на вивчення й навчання мовою національної спільноти

Угорщина. Закон про права національних меншин закріплює право національних меншин, зокрема на вільне використання рідної мови в усній і письмовій формах, пізнання її історії, культури і традицій; вивчення рідної мови, здобуття освіти рідною мовою⁸². Відповідно до законодавства мовою навчання є угорська. У дитячих садках і школах нацменшин частково або повністю – мова національностей / нацменшин, а в школах із двома мовами навчання – відповідно до спеціального законодавства – частково цільова, тобто угорська мова (частина п'ята статті 1)⁸³. Запроваджуються школи з додатковим вивченням мови національностей / нацменшин і дитячі садочки для національностей / нацменшин із метою викладання мови й культури національностей / нацменшин (частина перша статті 14/А)⁸⁴. Додаткові витрати на державну освіту національностей несе держава згідно із законом. Відповідно до місцевих можливостей і потреб національна освіта угорською або рідною мовою може набуватися в національному дитячому садку, школі, шкільному класі чи групі (частини 1, 2, 4 статті 22)⁸⁵.

Росія. Міжнародні експерти зазначали, що мови меншин часто викладають у так званих «недільних школах Будинків дружби», які фінансуються приватно. Наприклад, курси курдської мови й вірменська недільна школа. Деякі такі школи отримують кошти від влади на утримання приміщень та оплату праці вчителів. Однак, на думку міжнародних експертів, недільні школи не повинні замінювати систематичне викладання й вивчення мов меншин у державній системі освіти.

Незважаючи на те, що в системі освіти все ще присутня велика кількість мов меншин, засобом навчання служать 24 офіційні мови республік у Росії, а 73 мови

⁸⁰ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. 06.01.2005. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050170141/U/D20050141Lj.pdf>

⁸¹ Ustawa o systemie oświaty. 07.09.1991. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910950425/U/D19910425Lj.pdf>

⁸² 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

⁸³ 2011. évi CXС. törvény a nemzeti köznevelésről. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv>

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

меншин вивчаються як предмет. Викладання мовами меншин і вивчення їх у цілому зменшуються. Правове становище корінних народів у Росії є доволі складним. Існують так звані «етнічні школи», в яких мови малочисельних народів викладаються як позакласний предмет. Для нечисленних корінних народів становище їх мов, у контексті соціально-економічного розвитку, є ускладненим, оскільки такі народи перебувають під загрозою зникнення. У школах викладаються лише 22 мови (менше половини з існуючих). Із 2017 року йде обговорення обов'язковості навчання мов меншин, які є другими офіційними мовами в республіках. Наприклад, у Татарстані це призвело до відкритого конфлікту між федеральною владою й керівництвом Республіки в контексті ширшої дискусії про розподіл влади між Москвою та Казанню. Суть конфлікту полягає в тому, що федеральна влада вбачає суперечність між федеральним законом «Про освіту», який передбачає можливість здобуття освіти «рідною мовою» на додаток до встановленої кількості годин російської мови, та практикою в деяких республіках вимагати від усіх учнів відвідувати заняття з викладання другої офіційної мови, незалежно від того, чи є вона їх рідною. У деяких випадках така практика призвела до скорочення числа викладачів російської мови. Наприклад, як обов'язкове викладання другої офіційної мови скасовано в Калмикії та Бурятії вже кілька років тому, однак продовжує існувати, нехай частково, у Башкортостані, Чувашії та Мордовії та є стандартною практикою в Татарстані. Таким чином, ситуація щодо навчання мовами меншин у Росії є нестабільною й незбалансованою⁸⁶.

Румунія. Відповідно до Закону про освіту⁸⁷ особи, які належать до нацменшин, мають право на навчання рідною мовою на всіх освітніх рівнях за умови відповідного запиту (стаття 45). При цьому, навчання мовою меншини відбувається не замість, а на додачу до обов'язкового навчання румунською мовою. Держава надає підтримку тим учням, які належать до національних меншин, у яких немає можливості вивчати рідну мову у своєму місті. Відповідні кошти держава спрямовує на харчування, проживання й покриття транспортних витрат учнів під час проїзду до найближчої школи, де відбувається викладання рідною мовою (стаття 45). Викладання рідної мови, літератури, історії та традицій національних меншин, а також музична освіта відбуваються на основі спеціальних програм і методологій, що розробляються командами експертів з мови та культури відповідної меншини, які затверджуються Міністерством освіти Румунії.

Молдова. Навчальний процес у системі освіти здійснюється румунською мовою і, в межах можливостей системи освіти, однією з мов міжнародного спілкування або мовами національних меншин. Законодавство гарантує формування й розвиток навичок ефективного спілкування румунською мовою, мовами нацменшин і щонайменше двома мовами міжнародного спілкування

---

⁸⁶ Консультативний Комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин. Четвертий висновок щодо Російської Федерації – прийнято 20 лютого 2018 року URL: <https://rm.coe.int/4th-advisory-committee-opinion-on-the-russian-federation-english-lang/1680908982>

⁸⁷ 2011. Law on National Education. URL: http://keszei.chem.elte.hu/Bologna/Romania_Law_of_National_Education.pdf

(частина сьома статті 9)⁸⁸. У районах, де традиційно або у значній кількості проживають особи, які належать до нацменшин, держава забезпечує, у разі достатньої потреби й наскільки це можливо в рамках системи освіти, належні можливості для вивчення мови своєї меншини або навчання цією мовою на рівні обов'язкової освіти (частини перша, друга статті 10). Освіта спрямована на виховання таких ключових навичок, як спілкування рідною мовою, тобто мовою національних меншин (пункт «б» частини другої статті 11). Однак після закінчення середньої школи й набуття середньої освіти в навчальних закладах з іншою мовою, ніж румунська, – іспит із румунської мови є обов'язковим (частина п'ята статті 44).

Болгарія. Право на вивчення й використання рідної мови поряд із обов'язковим вивченням болгарської мови гарантоване положенням пункту 2 статті 36 Конституції Болгарії⁸⁹. Щодо шкільної освіти, таке право кодифіковано в Законі про дошкільну та шкільну освіту⁹⁰, яким встановлено, що «учні, для яких болгарська мова не є рідною, мають право вивчати рідну мову відповідно до положень Закону й під опікою та наглядом держави» (пункт 6 статті 13), а «предмет «Рідна мова» може вивчатися у процесі шкільної освіти» (пункт перший статті 76). Попри заявлені права, їх реалізацію ускладнено. Консультативний комітет із жалем констатує, що в Болгарії мови меншин у дошкільних або середніх закладах освіти не вивчаються, а викладання мовами меншин не проводиться. Винятком є хіба що іврит, вірменська й турецька мови, які в незначних обсягах викладаються у формі предмета «Рідна мова» за вибором⁹¹.

Грузія. Конституцією закріплено статус державної для двох мов: грузинської, а в межах Автономної Республіки Абхазія – також абхазької (частина третя статті 2). У дошкільних навчальних закладах дітям із національних меншин надаються освітні послуги з використанням програм і ресурсів, що відповідають державному освітньому стандарту, із урахуванням їхніх мовних потреб як державною, так і рідною мовами (частини друга, третя статті 5)⁹². Законодавством закріплено право на отримання повної загальної освіти рідною мовою для громадян Грузії, для яких грузинська мова не є рідною, відповідно до національної навчальної програми, (частина третя статті 4)⁹³. Водночас, у таких навчальних закладах є обов'язковим викладання державної мови, а в Автономній Республіці Абхазія – обох державних мов. На засадах рівності школа захищає індивідуальне й

---

⁸⁸ Codul educației al republicii moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=130333&lang=ro

⁸⁹ The Constitution of the Republic of Bulgaria. Updated to September 26, 2003. URL: <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Bulgaria%20Constitution.pdf>

⁹⁰ 79/13.10.2015. Pre-school and School Education Act – effective 1.08.2016. URL: http://lll.mon.bg/uploaded_files/ZAKON_za_preducilisnoto_i_ucilisnoto_obrazovanie_EN.pdf

⁹¹ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria – adopted on 26 May 2020. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. II. 10. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>

⁹² ადრეული და სკოლამდელი აღზრდისა და განათლების შესახებ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3310237?publication=12>

⁹³ ზოგადი განათლების შესახებ. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/29248?publication=94>

колективне право представників меншин вільно користуватися рідною мовою, зберігати та виражати свою культурну приналежність (частина сьома статті 13).

Навчання вірменською, азербайджанською та російською мовами здійснюється протягом декількох років приблизно у 300 школах Грузії, а з 2015–2016 років запроваджено вивчення деяких мов чисельно менших меншин, а саме осетинської, аварської, удійської, курдської та ассирійської, а також чеченської мови. Держава надалі докладає зусилля задля забезпечення шкіл вчителями, які викладають мови меншин, належними можливостями для навчання цих мов, зокрема забезпечення їх навчальними матеріалами. Створено консультативну раду з питань національних меншин при Міністерстві освіти та сформовано робочу групу за участю Ради національних меншин з метою розробки мовної освітньої політики, яка б сприяла доступності до якісної освіти мовами меншин і повного володіння державною мовою всіма учнями шкіл, де навчання здійснюється мовами меншин⁹⁴.

Вірменія. Державною мовою є вірменська мова (стаття 20 Конституції), проте одночасно з цим діють положення статті 56 Конституції, відповідно до якої кожен має право на збереження своєї національної та етнічної самобутності. Відповідно до Закону «Про освіту» (стаття 7)⁹⁵ та Закону «Про мову» держава сприяє уніфікації правопису вірменської мови, а також на своїй території гарантує вільне використання мов національних меншин (частина третя статті 1). Також у освітніх закладах, що знаходяться на території Республіки Вірменія, мова викладання й виховання – літературна вірменська мова. Проте у громадах нацменшин загальноосвітнє навчання та виховання може бути організовано своєю рідною мовою за державною програмою з обов'язковим вивченням вірменської мови (стаття 2)⁹⁶.

Азербайджан. Державною мовою є азербайджанська, водночас держава забезпечує вільне використання й розвиток інших мов населення (стаття 21 Конституції). Закон «Про освіту» дублює положення Конституції про те, що мовою навчання в навчальних закладах є державна мова – азербайджанська (пункт 7.1), однак з урахуванням побажань громадян і засновників навчальних закладів, згідно з міжнародними договорами, учасником яких є Азербайджанська Республіка, або угодою з органом (установою), визначеним відповідним органом виконавчої влади, навчання в навчальних закладах може здійснюватися іншими мовами на основі відповідних державних освітніх стандартів або освітніх програм, акредитованих на міжнародному рівні. У загальноосвітніх навчальних закладах, де викладання ведеться іншими мовами, обов'язковим є викладання азербайджанської мови,

⁹⁴ Resolution CM/ResCMN(2018)7 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Georgia. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808af6d4

⁹⁵ ՀԱՅՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԸ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1494&lang=arm&enc=utf8>

⁹⁶ The Law of the Republic of Armenia on language. Adopted 17.04.1993. Non-official translation. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1793&lang=eng>

літератури, історії та географії (пункт 7.2)⁹⁷. Зокрема, Закон «Про державну мову в Азербайджанській Республіці» встановлює обов'язок здійснення навчання державною мовою, а в інших мовних закладах освіти вивчення державної мови є обов'язковим (пункти 5.1, 5.2)⁹⁸.

Туреччина. Конституція Туреччини⁹⁹ містить дещо суперечливі приписи стосовно використання мов: одна стаття забороняє дискримінацію за мовною ознакою (стаття 10), а інша – забороняє публічне використання мов, не передбачених законом (стаття 42). Загалом у сфері захисту меншин і реалізації культурних прав заборону на використання курдської та інших мов скасовано, але етнічні спільноти й дотепер зазнають значної дискримінації. Культурні права у сфері мовлення та навчання мовами меншин у Туреччині все ще значно обмежені¹⁰⁰.

Ізраїль. Законодавством визначено, що державна освіта інтегрує посилене вивчення іврит у свою навчальну програму та робить наголос на роботі з єврейською ідентичністю та освітою відповідно до плану завершення державного навчального закладу¹⁰¹.

Польща. Відповідно до Закону про систему освіти¹⁰² школа та органи державної влади дають змогу учням зберігати почуття національної, етнічної, мовної та релігійної ідентичності, зокрема вивчати мову, власну історію та культуру (частини перша, четверта, шоста, сьома статті 13). За бажанням батьків відповідне навчання може бути організовано в окремих групах, відділеннях або школах; у групах, відділеннях чи школах із додатковим вивченням мови, власної історії та культури; у міжшкільних педагогічних колективах (частина друга статті 13). При цьому навчальний процес забезпечується відповідними навчально-методичними матеріалами, що можуть розроблятися колективом вчителів шкільних закладів означеного типу (стаття 22ab), а їх випускники мають можливість складати іспит на атестат зрілості, за винятком польської мови, історії та географії Польщі, мовою меншини (частина перша статті 44zzf).

Використання мови національної меншини у сферах суспільного життя

Угорщина. Відповідно до Закону про права національних меншин мовами нацменшин (національностей) є: болгарська, грецька, хорватська, польська, німецька, вірменська, ромська, румунська, русинська, сербська, словацька, словенська та українська. Держава визнає рідну мову угорської національності фактором об'єднання громади¹⁰³. Національностей, які проживають в Угорщині, мають право користуватися своєю рідною мовою, використовувати індивідуальні

⁹⁷ Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/18343>

⁹⁸ Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 30.09.2002. URL: <https://e-qanun.az/framework/1865>

⁹⁹ 1982. The Constitution of Turkey – amended in 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en

¹⁰⁰ 2005. The Political Criteria of Copenhagen and their application to Turkey. URL: <https://www.aies.at/download/2005/hochleitner4.pdf>

¹⁰¹ ממשל מלכותי הינוך חוק -1953. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law00/71978.htm

¹⁰² Ст. 17 Ustawa o systemie oświaty. URL: <https://www.prawo.vulcan.edu.pl/przegdok.asp?qdatprz=akt&qplikid=1>

¹⁰³ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

та суспільні назви своєю мовою, плекати власну культуру та отримувати освіту рідною мовою. Національності, які проживають в Угорщині, можуть створювати органи місцевого та національного самоврядування (частини перша, друга статті 29)¹⁰⁴. Законом також встановлено право кожної національної спільноти та осіб, які належать до нацменшин, зокрема: а) на безтурботне процвітання на своїй батьківщині, свободу й захист своєї прихильності до культури та традицій свого власного місця народження чи проживання, місця народження своїх батьків, предків; б) підтримку безперервного зв'язку із колишньою батьківщиною; в) участь у роботі законодавчого органу, особливо у справах, що стосуються інтересів і прав національностей, через представника (представників), який отримав депутатський мандат (частини перша, друга статті 4).

Румунія. Конституція Румунії гарантує право румунських громадян, які належать до національних меншин, використовувати рідну мову в судочинстві (пункт 2 статті 127), а також право послуговуватися рідною мовою у відносинах із місцевими органами влади в регіонах із компактним проживанням національних меншин (пункт 2 статті 120). Адміністративний кодекс Румунії¹⁰⁵ конкретизує реалізацію мовних прав етнічних спільнот у відносинах із органами державної влади та місцевого самоврядування в адміністративно-територіальних утвореннях, де національна меншина представляє більше ніж 20 % мешканців. Відповідно до законодавства звернення до органів влади дозволено скеровувати з використанням рідної мови нацменшини, а влада зобов'язана надати відповідь на запит двома мовами: нацменшини й румунською мовою. Однак, на практиці вказані норми застосовуються на територіях, де частка представників національної меншини становить понад 50 %¹⁰⁶. Таким чином, повною мірою вказаною нормою можуть скористатися лише угорці – єдина етнічна меншина, яка в окремих регіонах становить місцеву більшість. В усіх інших адміністративно-територіальних одиницях – навіть тих, що мають високий відсоток проживання національних меншин, – усі офіційні документи оприлюднюються виключно румунською мовою. У такий самий спосіб відбувається усна й письмова комунікація з органами влади.

Молдова. Відповідно до Конституції Республіки Молдова державною мовою є молдовська мова, яка функціонує на основі латинської графіки. Держава також визнає та охороняє право на збереження, розвиток і функціонування російської мови та інших мов, що використовуються на території держави (частини перша, друга статті 13)¹⁰⁷. Окрім того, Законом про мови встановлено державну гарантію щодо забезпечення реалізації програм безкоштовного вивчення державної мови, особливо в місцях компактного проживання нацменшин (частина четверта статті 1). Держава також гарантує захист мов нацменшин та етнічних груп, які проживають

¹⁰⁴ Magyarország Alaptörvénye. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>

¹⁰⁵ OUG1 57/2019. The Administrative Code of Romania. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/215925>

¹⁰⁶ 2021. EUROPP. Romania's 'Hungarian problem'. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2021/11/24/romania-hungarian-problem-a-minority-caught-between-integration-and-self-segregation/>

¹⁰⁷ Constituția Republicii Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro

на її території (частина друга статті 4). Уряд забезпечує безкоштовне вивчення державної мови шляхом формування відповідних видатків державного бюджету для реалізації програм безкоштовного вивчення державної мови для нацменшин (частина друга статті 23)¹⁰⁸. Варто зазначити, що Закон про особливий статус Гагаузії (Гагауз-Єрі) визначає офіційними мовами Гагаузії молдовську, гагаузьку й російську мови. Поряд із офіційними мовами, на території Гагаузії гарантується функціонування мов нацменшин. Окрім того, листування з органами державної влади, підприємствами, організаціями та установами, розташованими за межами Гагаузії, здійснюється молдовською та російською мовами (частини перша, друга статті 3)¹⁰⁹.

Болгарія. За висновками Ради Європи¹¹⁰, у Болгарії на законодавчому рівні не визначені конкретні права меншин у сферах культури, ЗМІ, використання мови в контактах із владою або у забезпеченні їх участі у політичному житті. Внаслідок цього представництво чисельно великої ромської й турецької меншин у національному соціокультурному просторі не є пропорційним їх демографічному розміру. Приміром, традиційні місцеві назви, назви вулиць та інші топографічні позначення не відображаються мовами меншин, а використання мови меншини у відносинах із адміністративними органами стосується лише територій, населених великою часткою, наприклад, турецької меншини. Однак навіть таке використання турецької мови є лише усним і не поширюється на письмове спілкування чи адміністративні форми відносин. Невеликі за чисельністю меншини, такі як вірмени, аромуни, євреї, каракачани та влахи також не отримують належної державної підтримки в захисті своєї культури та мови.

Грузія. Використання мови національної меншини у сферах суспільного життя регулюється насамперед Законом про державну мову, у преамбулі якого грузинська мова проголошується історико-культурним надбанням Грузії та необхідною умовою її державності, а також спільним державним надбанням усіх громадян Грузії. Водночас зазначається щодо неприпустимості висловлення неповаги до будь-якої мови, порушення мовних прав громадян Грузії¹¹¹. Законом закріплено правові основи використання мови національних меншин у таких сферах суспільного життя: спілкування особи, яка належить до національної меншини, з органами державної та муніципальної влади (частина третя статті 9); офіційне діловодство органів державної влади та місцевого самоврядування (частина четверта статті 11); законодавчий процес (стаття 12); судочинство (стаття 13); вибори та референдуми (статті 17, 18); проведення офіційних заходів (стаття 20); використання мови нацменшин в офіційних найменуваннях державних

¹⁰⁸ Lege cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova din 16.12.2020. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=124548&lang=ro

¹⁰⁹ Lege privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri) din 23.12.1994. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86681&lang=ro

¹¹⁰ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria – adopted on 26 May 2020. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. П. 11, 16. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgariaen/16809eb483>

¹¹¹ Law of georgia on official language. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2931198?publication=5>

органів, органів місцевого самоврядування (частина перша статті 23); надання публічної інформації (статті 24, 25)¹¹². Окрім того, передбачено право меншини використовувати свою мову у приватному чи публічному житті (стаття 3). Важливо відмітити, що законодавством передбачено вільне використання недержавної мови, якщо це не обмежує конституційний статус державної мови (частина шоста статті 6).

Вірменія. Відповідно до конституційних положень (статті 29, 56)¹¹³ та Закону «Про мову» (стаття 1)¹¹⁴ держава гарантує вільне використання мов національних меншин.

Азербайджан. Окрім конституційних положень (стаття 21)¹¹⁵, питання використання мови національних меншин врегульовано Законом «Про державну мову в Азербайджанській Республіці» (стаття 1), який частково дублює норму Основного закону про обов'язок кожного громадянина володіти державною мовою, а також розширює конституційне положення і встановлює обов'язковість використання азербайджанської мови в якості державної в усіх сферах політичного, соціального, економічного, наукового й культурного життя країни – без зазначення будь-яких інших переваг для інших мов (статті 1.1, 1.2)¹¹⁶. Окрім того, у Законі «Про культуру» закріплено гарантії щодо реалізації прав і свобод кожної людини у сфері культури незалежно, зокрема від раси, мови, релігійних переконань, національності, належності до громадських об'єднань, а також забезпечення рівноправності культур, прав і свобод народів і нацменшин, які проживають на території держави, щодо захисту своєї культури, визначення своєї культурної самобутності, відновлення, зміцнення й розвитку свого культурного багатства (статті 6.2, 6.3.1, 6.3.2)¹¹⁷.

Туреччина. Щодо певної контроверсійності конституційних положень, якими регламентується функціонування мов, ішлося раніше (статті 10, 42)¹¹⁸. Окрім цього, варто звернути увагу на академічні публікації турецьких авторів, які розглядають мовну політику в історико-правовому контексті та трактують її як ефективний інструмент формування спільної турецької ідентичності у процесі розбудови національної держави¹¹⁹. Дослідники наголошують, що «лінгвістичний

---

¹¹² Там само.

¹¹³ Amendments to The Constitution of the Republic of Armenia. URL: <http://parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng>

¹¹⁴ The Law of the Republic of Armenia on language. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1793&lang=eng>

¹¹⁵ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://www.e-qanun.az/framework/897>

¹¹⁶ Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <https://e-qanun.az/framework/1865>

¹¹⁷ Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 21.12.2012. URL: <https://e-qanun.az/framework/25303>

¹¹⁸ 1982. The Constitution of Turkey – amended in 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017.pdf?lang=en

¹¹⁹ Див., наприклад: Salim Orhan: Bir Ulus-Devlet Örneği Olarak Türkiye'de Dil Politikaları ve Dil Hakları. Türkiye'de Dil Hakları ve Dilsel Çoğulluk. Language Rights and Linguistic Pluralism in Turkey. Sprachenrechte und sprachliche Vielfalt in der Türkei. URL: https://www.turkiyekulturleri.org/dokuman/20210602-44_dil-haklari-ve-dilsel-cogulluk-2021.pdf

націоналізм» реалізовувався через серію політичних, законодавчо закріплених, практик асиміляції та зумовлював вимирання інших мов.

Польща. Правові основи використання мови меншин містяться у спеціальному розділі Закону про національні й етнічні меншини та про регіональну мову (статті 7–16)¹²⁰. Так, закріплено право на: вільне використання мов меншин як у приватному, так і в публічному житті; розповсюдження та обмін інформацією цими мовами; розміщення інформації приватного характеру (стаття 8). Законом також регламентується комунікація між представниками меншин та органами місцевого самоврядування (стаття 9). Так, мову меншин як допоміжну офіційну мову дозволено вживати лише в гмінах, де кількість мешканців гміни, що належать до меншини, мова якої має вживатися як допоміжна, є не менше ніж 20 % від загального числа офіційно зареєстрованих мешканців гміни (частина друга статті 9). Законом також встановлені правила використання в написанні назв об'єктів топоніміки мовою меншин (статі 12–15).

Інформаційні права (книгодрукування, локальні й національні / загальнонаціональні ЗМІ)

Угорщина. Інформаційні права нацменшин закріплюються, насамперед, в Основному законі, яким встановлено, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Угорщина визнає та захищає свободу й різноманітність преси і забезпечує умови для вільного обігу інформації, необхідної для розвитку демократичної громадської думки (частини перша, друга статті 9). Окрім того, Закон про права національностей зазначає, що громадяни мають право на вільний доступ до інформації своєю рідною мовою й на її передачу за допомогою ЗМІ, а також на доступ та розповсюдження медіа-послуг і продукції преси. В Угорщині діє державна медіа-служба з метою збереження та зміцнення етнічних спільнот, плекання та збагачення рідної мови й культури, а також задоволення культурних потреб етнічних груп (частини перша, друга статті 44). Законом про медіа-сервіси та масові комунікації за усіма нацменшинами, які законодавчо визнані в Угорщині, закріплено право плекати свою культуру й рідну мову, отримувати регулярну інформацію рідною мовою шляхом проведення індивідуальних програм, що публікуються в державних медіа-службах (частина перша статті 99)¹²¹.

Росія. У тому, що стосується свободи вираження думок, зборів та об'єднань осіб, які належать до національних меншин в Росії, очевидний наявний регрес. Змінами законодавства про неурядові організації (2012 та 2015 рр.) запроваджено категорії «іноземних агентів» та «небажаних організацій». Це збільшило адміністративний тиск на організації меншин, значно скоротило можливості отримання фінансування із-за кордону та змусило їх обмежувати свою роботу вузько культурними й соціальними заходами. Також внесена низка репресивних

¹²⁰ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050170141/U/D20050141Lj.pdf>

¹²¹ 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000185.tv>

законодавчих змін у галузі боротьби з екстремізмом, інформаційних технологій та ЗМІ, які порушують право на свободу висловлювання думок.

У доповіді про виконання Рамкової конвенції Росія повідомила, що у 2016 р. функціонувало 1946 друкованих видань, інформаційних агенцій та електронних ЗМІ, які провадили свою діяльність 61 мовою меншин¹²². Цензура й переслідування ЗМІ, позиція яких не співпадає з політикою влади, є загальноприйнятою практикою в Росії. Так, відповідно до коментарів Росії на висновки Консультативного комітету¹²³ в державі утворено науково-практичну секцію Головного управління з протидії екстремізму міністерства внутрішніх справ Росії, до складу якої включено керівників профільних структурних підрозділів, територіальних підрозділів із протидії екстремізму, серед яких – незаконні силові структури, утворені на території, тимчасово окупованій Росією, а також представники ФСБ, науковці правоохоронної системи Росії, генеральної прокуратури, дипломатичної академії Росії. Ця так звана «науково-практична рада» насправді є інструментом боротьби з інакодумством, свободою висловлення та думки, у тому числі із представниками національних меншин.

Як зазначено у доповіді Росії про виконання Рамкової конвенції в рамках п'ятого циклу моніторингу «на захист прав національних меншин направлено встановлення заборони на пропаганду та агітацію, що породжує соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть та ворожнечу, а також пропаганду соціальної, расової, національної, релігійної чи мовної переваги (частина друга статті 29 Конституції Російської Федерації, пункт 1 статті 1 федерального закону «Про протидію екстремістській діяльності» від 25 липня 2002 р. № 114-ФЗ, ст. 282 Кримінального кодексу Російської Федерації від 13 червня 1996 р. № 63-ФЗ)»¹²⁴. Таким чином Росія виправдовує свою репресивну політику у сфері національних меншин та порушення прав національних меншин і переслідування свободи висловлення та ЗМІ боротьбою з «національною ненавистю» та екстремізмом.

На думку Консультативного комітету, викликає занепокоєння те, що ЗМІ меншин функціонують за умов дуже обмеженої свободи слова. Наприклад, законодавчі поправки 2017 року допускають віднесення ЗМІ, які отримують іноземне фінансування до «іноземних агентів», що потенційно посилює подібне тавро та бюрократичні перешкоди для ЗМІ меншин, що мають зв'язки з іншими країнами¹²⁵.

---

¹²² Четверта періодична доповідь російської федерації про виконання Рамкової конвенції про захист національних меншин, 2016 р. URL: <https://rm.coe.int/16806fd934>

¹²³ Коментарі рф до Висновків Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин в рамках четвертого циклу моніторингу, отримані 24 грудня 2018 р. URL: <https://rm.coe.int/governmentcomments-on-the-4th-acfc-opinion-on-the-russian-federation-/168091000f>

¹²⁴ П'ята періодична доповідь російської федерації про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, 2021 р. URL: <https://rm.coe.int/5th-sr-russian-federation-ru/1680a2234d>

¹²⁵ Консультативний Комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин. Четвертий висновок щодо Російської Федерації – прийнято 20 лютого 2018 року. URL: <https://rm.coe.int/4th-advisorycommittee-opinion-on-the-russian-federation-english-langu/1680908982>

Румунія. У регіонах, де нацменшини становлять понад 20 % населення, державні мовники мають забезпечити послуги передачі наявних для ретрансляції програм мовою відповідної меншини (стаття 82 Закону про аудіовізувальні засоби¹²⁶). Дискримінація під час акредитації ЗМІ не допускається (стаття 18 Закону про доступ до публічної інформації¹²⁷).

Молдова. Законом про доступ до інформації встановлено, що інформація, документи, що запитуються, надаються заявникам державною мовою або мовою, якою вони складені. Якщо надана інформація, документи складені не державною мовою, постачальник інформації зобов'язаний на вимогу заявника надати копію достовірного перекладу інформації, документа державною мовою (частини перша, друга статті 14)¹²⁸. Окрім того, Закон про рекламу дозволяє розповсюдження реклами здійснювати молдовською мовою або, за бажанням рекламодавця, іншими мовами відповідно до Конституції Республіки Молдова, Закону про функціонування мов на території Республіки Молдова, а також міжнародних договорів, однією зі сторін яких є Республіка Молдова (частина сьома статті 8)¹²⁹.

Болгарія. У Болгарії не існує законодавчих обмежень щодо доступу осіб, які належать до меншин, до ЗМІ. Кожен, незалежно від етнічної самоідентифікації, може в законний спосіб створювати та використовувати власні ЗМІ. Закон про радіо і телебачення¹³⁰ зобов'язує державних теле- і радіомовників сприяти розвитку й популяризації культури та мови громадян відповідно до їхньої етнічної приналежності (пункт 2 статті 7). Як наслідок, Болгарське національне телебачення щоденно транслює програму новин турецькою мовою, а з 2015 року стартував національний ромський телеканал Roma TV.

Грузія. Відповідно до законодавства суспільний мовник зобов'язаний відображати у програмах етнічну, культурну, мовну, релігійну, вікову та гендерну різноманітність суспільства, а також розміщувати програми мовою меншин, а також інформацію про меншини та програми, підготовлені меншинами, у відповідній пропорції (частина перша статті 16 Закону про суспільне мовлення/трансляцію)¹³¹.

Вірменія. Відповідно до Закону «Про телебачення і радіо» (стаття 5) мовою телерадіопередач, що транслюються на території держави, є вірменська. Однак, у примітці до зазначеної статті йдеться про те, що її положення не поширюються на передачі, які випускаються для національних меншин. Також Громадська телерадіокомпанія з особливим статусом державної установи зобов'язана, зокрема,

¹²⁶ 504/2002. The Audiovisual Law. URL: <https://www.global-regulation.com/translation/romania/3073378/law-no.-504-of-11-july-2002-broadcasting-law.html>

¹²⁷ 544/12 October 2001. The Law on Free Access to Public Information. URL: <https://www.rti-rating.org/wpcontent/uploads/Romania.pdf>

¹²⁸ Lege privind accesul la informație din 11.05.2000. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=85987&lang=ro

¹²⁹ Lege cu privire la publicitate din 27.06.1997. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=109228&lang=ro

¹³⁰ 138/24.11.1998. Radio and Television Act - effective 29.12.2011. URL: https://www.mtc.government.bg/upload/docs/Radio_and_Television_Act_en.pdf

¹³¹ მუწყებლობის შესახებ. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/32866?publication=63>

подавати теле- радіоаудиторії такого роду телепрограми й передачі, в яких враховуються інтереси національних меншин. Громадська телерадіокомпанія може надавати ефірний час для трансляції спеціальних програм і передач мовами нацменшин Республіки Вірменія. Загальна кількість таких передач не повинна перевищувати: по телебаченню – щотижня до однієї години, а по радіо – щодня до однієї години (стаття 28)¹³².

Азербайджан. У Законі «Про державну мову» наголошено на виключному використанні азербайджанської мови в ефірах і на телерадіомовленні (стаття 6), рекламі та у видавничій справі з частковим дозволом використання іноземної мови (статті 7, 15)¹³³.

Туреччина. Законом «Про створення підприємств радіо і телебачення» встановлено правило вести трансляцію турецькою мовою. Однак, трансляції також можуть здійснюватися іншими діалектами й мовами. Трансляції повинні проводитися відповідно до правил обраної мови. Медіа-сервіс не повинен розпалювати суспільну ненависть і ворожнечу шляхом дискримінації за ознакою раси, мови, статі, класу, регіону, релігії та секти тощо (пункт «б» статті 8)¹³⁴.

Ізраїль. У Законі про телекомунікації міститься положення про здійснення інвестиції в місцеві медіа з метою заохочення місцевого виробництва мовами – амхарською та тигринья для ефіопської громади в Ізраїлі з метою сприяння інтеграції та адаптації членів громади в суспільстві (6 і 2 (а))¹³⁵.

Польща. Законодавством передбачено цільові / адресні дотації для видання книжок, часописів, періодичних видань і друку мовами меншин або польською мовою у друкованому вигляді а також на інших носіях інформації, а також пропагування теле- та радіопередач, що транслюються для меншин¹³⁶.

Щодо свободи совісті й віросповідання

Угорщина. Законом про права національностей передбачено, що особи, які належать до нацменшин / національностей, мають право поважати національні традиції родини, плекати свої родинні стосунки, відзначати свої родинні свята рідною мовою й вимагати, щоб пов'язані з цим обряди, які здійснюються релігійною громадою, проводилися рідною мовою (стаття 15)¹³⁷.

Росія. Мають місце обмеження свободи совісті та права на прояв релігійних переконань. Так, зміни до федерального закону від 26 вересня 1997 року № 125-ФЗ «Про свободу совісті та релігійні об'єднання», внесені у 2015 та 2016 роках, стосуються, зокрема, осіб, які сповідують «нетрадиційні» релігії, і релігійних

¹³² The Law of the Republic of Armenia on television and radio broadcasting. Adopted 09.10.2000. Nonofficial translation. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1464&lang=eng>

¹³³ Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. URL: <https://eqanun.az/framework/1865>

¹³⁴ BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMUNUN KURULUŞUNA İLİŞKİN KANUN. 05.04.1983. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2813.pdf>

¹³⁵ (ושידורים בזק) התקשורת חוק, 1982. URL: https://www.nevo.co.il/law_html/law01/032_002.htm

¹³⁶ Ч. 1 Ст. 18, п. 3 ч. 2 ст. 18. Закон про національні та етнічні меншини та регіональну мову.

¹³⁷ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

громад, які отримують фінансування з-за кордону, у тому числі тих, які належать до національних меншин.

Румунія. Сфера освіти найкраще демонструє баланс, що склався в Румунії між релігійною свободою та свободою совісті. Законом про освіту від 1995 року «Релігія» як навчальна дисципліна визнавалася обов'язковою практично в усій системі освіти. Однак у 2014 році Конституційний суд рішенням № 669 визнав неконституційність такого підходу¹³⁸, внаслідок чого старшокласники й батьки неповнолітніх отримали право вільно висловлювати своє бажання брати участь в уроках із такої навчальної дисципліни¹³⁹.

Молдова. Закон про свободу совісті, думки й віросповідання зазначає, що релігійні культу використовують для богослужіння та іншої діяльності рідну мову віруючих або традиційну мову культу. Листування релігійних культів та їх складових частин із державними установами ведеться державною мовою. В офіційних відносинах із органами публічної влади релігійні культу та їх складові використовують державну мову (стаття 28)¹⁴⁰.

Болгарія. Закон про захист від дискримінації¹⁴¹ забороняє будь-яку дискримінацію за ознаками раси, національності, етнічного походження, релігії тощо (пункт 1 статті 4). Найбільша релігійна меншина – мусульманська – висловила своє задоволення внесенням змін до Закону про релігійні конфесії¹⁴², якими уніфіковано порядок фінансування для їх конфесії та для Болгарської православної церкви¹⁴³.

Грузія. Гарантії реалізації права людини на свободу совісті та віросповідання закріплено в Конституції Грузії, відповідно до положень якої кожна людина має свободу переконань, віросповідання й совісті, та не дозволяється переслідування людини за її віру, сповідання чи совість, а також примушування її висловлювати свою думку про них¹⁴⁴. Водночас, допускається обмеження цих прав, однак лише відповідно до закону, із метою забезпечення громадської безпеки, здоров'я чи інших прав, необхідних у демократичному суспільстві¹⁴⁵. Конституційні норми щодо заборони дискримінації за ознакою релігії (частина перша статті 11) та права громадян, незалежно від їхньої, зокрема релігійної приналежності зберігати й розвивати свою культуру без будь-якої дискримінації (частина друга статті 11)¹⁴⁶

¹³⁸ The Constitutional Court of Romania. URL: <https://www.ccr.ro/en/5864-2/>

¹³⁹ 2011. Law on National Education. URL: http://keszei.chem.elte.hu/Bologna/Romania_Law_of_National_Education.pdf

¹⁴⁰ Lege privind libertatea de conștiință, de gândire și de religie din 11.05.2007. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=107317&lang=ro

¹⁴¹ 86/30.09.2003. Protection Against Discrimination Act – effective 12.07.2006. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/44ae58d62d5.pdf>

¹⁴² Religious Denominations Act – adopted by the XXXIX National Assembly on December 20, 2002. URL: <https://legirel.cnrs.fr/spip.php?article540&lang=fr>

¹⁴³ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria – adopted on 26 May 2020. ADVISORY COMMITTEE ON THE FRAMEWORK CONVENTION FOR THE PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES. П. 6. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgaria-en/16809eb483>

¹⁴⁴ Ч. 1, 3 ст. 16 Конституції Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>

¹⁴⁵ Ч. 2 ст. 16 Конституції Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>

¹⁴⁶ Там само.

набули розвитку в Законі про загальну освіту, яким на школу покладено обов'язок захищати та сприяти утвердженню толерантності і взаємоповаги між учнями, батьками й вчителями незалежно від їх, зокрема релігійної та світоглядної приналежності (частина шоста статті 13)¹⁴⁷. Конституцією також заборонено створення та діяльність політичних партій, що розпалюватимуть, зокрема, релігійну ворожнечу¹⁴⁸.

Експерти Інституту толерантності та різноманітності вказують на наявність преференцій у сфері оподаткування, освіти, трудових відносин, відзначення релігійних свят лише для однієї релігійної організації – Апостольської Автокефальної Православної Церкви Грузії, що порушує конституційний принцип відокремлення релігії від держави¹⁴⁹. Зазначимо, такий підхід порушує і принцип недискримінації, бо, як стверджують означені вище фахівці, представники релігійних меншин мають труднощі із святкуванням своїх релігійних свят¹⁵⁰. На наш погляд, таку ситуацію зумовлено, зокрема визнанням на конституційному рівні особливої ролі в історії Грузії Апостольської Автокефальної Православної Церкви Грузії та підписанням у 2002 році Конституційної угоди між державою Грузія та Грузинською Автокефальною Православною Апостольською Церквою¹⁵¹.

Вірменія. Закон «Про свята та пам'ятні дні Республіки Вірменія» зазначає, що громадяни Республіки Вірменія, які належать до нацменшин, можуть відзначати свої національні свята та пам'ятні дні, якщо вони не суперечать законодавству держави (стаття 19)¹⁵². Законодавчо встановлені вимоги щодо легалізації релігійних організацій – за винятком однієї – не застосовуються для відповідних об'єднань нацменшин (стаття 5 Закону «Про свободу совісті і релігійні організації»)¹⁵³.

Азербайджан. Законом «Про релігійну свободу» не допускається пропаганда релігійних переконань та релігійного способу життя, зокрема з метою розпалювання расової, національної, релігійної, соціальної ворожнечі (частина друга статті 1)¹⁵⁴.

Туреччина. Реалізація права на свободу совісті, релігійних вірувань та переконань регулюється Конституцією (статті 14, 24)¹⁵⁵, якою закріплено як відповідне право, так і умова його використання – не має бути діяльністю, що спрямовується на руйнування цілісності демократичної та світської держави,

¹⁴⁷ ზოგადი განათლების შესახებ. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/29248?publication=94>

¹⁴⁸ Ч. 3 ст. 23 Конституції Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>

¹⁴⁹ ოლერანტობის და მრავალფეროვნების ინსტიტუტი. С. 14–15. URL: http://tdi.ge/sites/default/files/tdi-report-freedom_of_religion_in_georgia_2010-2019.pdf

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Ст. 8 Конституції Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>

¹⁵² ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԵՐԻ ԵՎ ՀԻՇՏԱԿԻ ՕՐԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. Ընդունվել է 24.07.2001. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1274&lang=arm&enc=utf8>

¹⁵³ The Law of the Republic of Armenia on freedom of conscience and on religious organizations. Adopted 17.06.1991. Non-official translation. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2041&lang=eng>

¹⁵⁴ Dini etiqad azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 20.08.1992. URL: <https://eqanun.az/framework/7649>

¹⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti anayasası. URL: <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridairesi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf>

заснованої на правах людини. Актуальну інформацію про стан забезпечення свободи совісті й віросповідань можна отримати зі звіту про свободу релігії чи переконань у Туреччині за 2022 рік, який підготовлено Норвезьким Гельсінським комітетом¹⁵⁶. Експерти під час дослідження не відокремлювали представників нацменшин від більшості населення. Водночас, акцент на ускладненнях, із якими стикаються певні релігійні громади, свідчить про їх наявність саме у нацменшин.

Серед проблем привертають увагу такі. Батьки та учні-атеїсти, деїсти та агностики не мають права на звільнення від обов'язкової релігійної освіти, що надається в рамках курсів релігійної культури й моралі. Ті, хто критикує релігію, особливо іслам, ризикують бути притягнутими до кримінальної відповідальності. Релігійні громади, такі як громада алевітів, Грецький православний патріархат, Вірменський патріархат і протестантська громада не можуть забезпечити навчання своїх священнослужителів у Туреччині. Крім того, виділення ресурсів на релігійні служби з державного бюджету лише мусульманській сунітській громаді суперечить забороні дискримінації та суперечить зобов'язанню держави дотримуватися принципу рівності. Глибока системна нерівність щодо фінансування стала ще помітнішою під час спалаху Covid-19. Експерти також наголошують на систематичному порушенні через заклади освіти права дитини на свободу думки, совісті та релігії, права батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних філософських чи релігійних поглядів.

Ізраїль. Щодо свободи совісті та віросповідання, Основний закон не закріплює будь-які положення про релігію. Попри цей факт, іудаїзм не проголошується державною релігією, а отже свобода віросповідання присутня методом неоголошення про таке.

Польща. Відповідно до положень Закону про свободу совісті та віросповідання віруючі всіх віросповідань і невіруючі мають рівні права в державному, політичному, економічному, соціальному й культурному житті (частини перша – третя статті 1)¹⁵⁷. Законом про систему освіти передбачено створення школами та державними установами умов для зберігання учнями почуття, зокрема релігійної ідентичності (частина перша статті 13, статті 13b). Так, викладання навчальної дисципліни «Релігія» здійснюється в державних дитячих садках і початкових школах на прохання батьків, у державних середніх школах – на прохання батьків або учнів, а повнолітні студенти вивчають зазначену дисципліну лише за власним бажанням (частина перша статті 12).

Вибірчі права

Угорщина. Законодавством передбачено право нацменшин / національностей утворювати власний орган самоврядування, до якого проводяться вибори. Вимоги до кандидатів і порядок виборів зазначені у статтях 50, 53 та 54 Закону про права

¹⁵⁶ Temenniden Eyleme İlerleme Çağrısı. Rapor 2022. Türkiye’de Din veya İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu. URL: <https://inancozgurlugugirisimi.org/wp-content/uploads/2022/04/iog-din-veya-inanc-ozgurlugu-izleme-raporu-2022-tr.pdf>

¹⁵⁷ Закон Польщі про свободу совісті та віросповідання. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19890290155/U/D19890155Lj.pdf>

національностей¹⁵⁸, у статті 309 Закону про порядок виборів¹⁵⁹. Органи національного самоврядування, що діють на всіх трьох рівнях (місцевому, регіональному – тобто на рівні округу та міста Будапешт, держави), захищають особливі інтереси національних меншин у громаді через право висловлювати свою думку та давати згоду у важливих питаннях своїх громад, наприклад, у сфері освіти, культури й використання мови.

Росія. У межах низки циклів моніторингу виконання Росією Рамкової конвенції Консультативний Комітет рекомендував владі розглянути можливість повернення положень, що передбачають квоти для корінних народів у законодавчих органах суб'єктів федерації¹⁶⁰. Владі також запропонували оцінити вплив виборчої системи й законодавства про політичні партії на ефективну участь осіб, які належать до національних меншин, у державних справах. Особи, які належать до національних меншин, представлені в низці виборних органів, особливо на регіональному рівні завдяки участі в основних політичних партіях. Проте ті члени місцевих зборів, які належать до національних меншин, у більшості випадків не бажають представляти інтереси своєї меншини. Існують різні перешкоди щодо входження до виборних органів осіб, які належать до національних меншин, та здійснення ними представництва, незважаючи навіть на зниження деяких бар'єрів, наприклад порога для політичних партій на входження до виборних органів до 5 %. Перешкоди включають заборону на створення політичних партій за ознаками релігійної чи етнічної приналежності та вимога, згідно з якою створювана партія має бути подана щонайменше у половині суб'єктів федерації. Більш того, основні політичні партії не дуже цікавляться питаннями меншин і залученням до своїх лав захисників їх прав.

Консультативний комітет закликав владу здійснити заходи, у тому числі «резервування виборчих місць» із метою надання можливостей особам, які належать до національних меншин, бути представленими у виборних органах на різних рівнях задля відстоювання їхніх прав і законних інтересів.

Румунія. Згідно з Конституцією (пункт 2 статті 62)¹⁶¹ організації громадян, які належать до нацменшин, що не набрали необхідної кількості голосів для представництва у парламенті, мають квоту на входження одного свого представника до законодавчого органу. Обиратися до парламенту можуть лише ті представники організацій нацспільнот, що входять до Ради національних меншин. Єдина спільнота, яка представлена в парламенті за пропорційною системою – Демократичний союз угорців Румунії (UDMR).

---

¹⁵⁸ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv>

¹⁵⁹ 2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300036.tv>

¹⁶⁰ Консультативний комітет Рамкової конвенції про захист національних меншин. Третій висновок щодо Російської Федерації 25 листопада 2011 р. Third Opinion on the Russian Federation adopted on 24 November 2011. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168008c66>

¹⁶¹ The Constitutional Court of Romania. URL: <https://www.ccr.ro/en/5864-2/>

Молдова. Виборчим кодексом¹⁶² передбачено право для громадян Республіки Молдова обирати й бути обраними незалежно від раси, національності, етнічного походження, мови, релігії, статі, поглядів, політичної приналежності, майнового стану чи соціального походження (стаття 3). Одномандатні виборчі округи затверджує уряд на підставі рішення незалежної комісії, склад якої визначається постановою уряду та до якої обов'язково входять представники Народних Зборів Гагаузії та об'єднань національних меншин (пункт «f», «g» частини другої статті 80). При формуванні одномандатних округів враховуються такі територіально-демографічні критерії: одномандатні виборчі округи, на території яких присутнє компактне проживання національних меншин, формуються з урахуванням їх інтересів та меж відповідних адміністративно-територіальних одиниць; одномандатні виборчі округи формуються на території Гагаузії таким чином, щоб не виходити за адміністративні межі автономії; водночас ці округи не можна доповнювати населеними пунктами, розташованими за межами автономії, враховуючи ризик розмивання національної меншини (пункти «f», «g» частини четвертої статті 80).

Болгарія. Конституція Болгарії вводить заборону на створення політичних партій за ознакою раси, національності чи релігії (пункт 4 статті 11)¹⁶³. Рада Європи висловила занепокоєння¹⁶⁴ фактом заборони використання мови меншин під час виборчих кампаній, як це передбачено Виборчим кодексом Болгарії¹⁶⁵.

Грузія. Відповідно до положень Кодексу про вибори право на участь у виборах представники нацменшин можуть реалізувати, зокрема, завдяки публікації під час виборів на вебсторінці Центральної виборчої комісії загального списку виборців тих дільниць, що визначені для національних меншин, зрозумілою для них мовою (стаття 14), а також друку виборчих бюлетенів, підсумкового протоколу виборів зрозумілою для місцевого населення мовою (частина перша статті 63, частина 10 статті 70)¹⁶⁶.

Вірменія. Конституцією гарантовано виділення місць у законодавчому органі представникам нацменшин (частина друга статті 89)¹⁶⁷. Виборчий Кодекс не передбачає інших особливих умов або обмежень для представників нацменшин, які зазначені в Конституції, подекуди дублює положення Основного закону щодо заборони обмежень виборчого права з підстав національності, раси, статі, мови, віросповідання, політичних чи інших поглядів, соціального походження, майнового чи іншого становища (стаття 3). Також зазначається про включення до списків

¹⁶² Codul Electoral din 21.11.1997. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111378&lang=ro

¹⁶³ Religious Denominations Act – adopted by the XXXIX National Assembly on December 20, 2002. URL: <https://legirel.cnrs.fr/spip.php?article540&lang=fr>

¹⁶⁴ ACFC/OP/IV(2020)001. Fourth Opinion on Bulgaria – adopted on 26 May 2020. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. П. 191. URL: <https://rm.coe.int/4th-op-bulgariaen/16809eb483>

¹⁶⁵ CDL-REF(2014)025. Election Code of Bulgaria – adopted on 5 March 2014. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2014\)025-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2014)025-e)

¹⁶⁶ Виборчий кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1557168?publication=74>

¹⁶⁷ Amendments to The Constitution of the Republic of Armenia. URL: <http://parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng>

виборців усіх громадян Республіки Вірменія, які мають виборче право (стаття 9), а також неприпустимість зловживання правом на передвиборну агітацію в якості пропаганди насильства на ґрунті расової, національної, релігійної та іншої переваги, опублікування й розповсюдження матеріалів, що порушують расову, національну чи релігійну ворожнечу (стаття 19)¹⁶⁸.

Азербайджан. Згідно зі статтею 3 Виборчого кодексу загальним виборчим правом громадяни користуються незалежно, зокрема від расової, етнічної приналежності, віросповідання, мови, переконань, приналежності до громадських об'єднань або іншого статусу¹⁶⁹.

Туреччина. Виборчим законодавством закріплено загальне, рівне виборче право з таємним голосуванням¹⁷⁰. Спеціальних прав для нацменшин не передбачено.

Ізраїль. Законодавством передбачено обмеження пасивного виборчого права для осіб, які своїми діями, зокрема висловлюваннями, прямо чи опосередковано заперечують існування Держави Ізраїль як єврейської та демократичної держави, підбурюють до расизму¹⁷¹.

Польща. Згідно з Виборчим кодексом для списків кандидатів представників нацменшин виборчий бар'єр у 5 % не застосовується, якщо виборчі комітети, які представляють виборців, що належать до зареєстрованих організацій нацменшини, не пізніше як за 5 днів до дня виборів подали відповідну заяву до Державної виборчої комісії. До заяви додається документ, виданий відповідним статутним органом організації нацменшини, який підтверджує створення комітету виборцями, які належать до цієї організації¹⁷². Так, протягом багатьох років зазначене законодавче положення дозволяло німецькій меншині отримати 1 або 2 місця в Сеймі¹⁷³.

Окрім законодавства, механізм реалізації прав національних меншин містить таку складову, як система державних органів та установ, що безпосередньо займаються проблемами розвитку національних меншин

Угорщина. Комітет національностей в Угорщині¹⁷⁴, Міністерство людських можливостей, Державний секретаріат у справах церкви, національностей і громадянського суспільства, Державний секретаріат із соціальних питань та інклюзії, Департамент національностей, Відділ управління фінансовою підтримкою національностей, Уповноважений з основних прав, Заступник Уповноваженого з

¹⁶⁸ Electoral Code of the Republic of Armenia. Adopted 05.02.1999. Non-official translation. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=2020&lang=eng>

¹⁶⁹ Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi. 27.05.2003. URL: <https://e-qanun.az/framework/46953>

¹⁷⁰ Milletvekili seçimi kanunu. URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo2839&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

¹⁷¹ Basic-Law: The Knesset (Originally adopted in 5718-1958). URL: <https://main.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawTheKnesset.pdf>

¹⁷² § 1 ст. 197. U S T AWA z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110210112/U/D20110112Lj.pdf>

¹⁷³ ECPRD Request 2701: Rights of representatives of national minorities in parliaments. URL: <https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%>

¹⁷⁴ Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága. URL: <https://www.parlament.hu/web/magyarorszaginemzetisegek-bizottsaga>

основних прав, відповідальний за захист прав національностей, які проживають в Угорщині, Міжміністерський комітет із соціальної інтеграції та у справах ромів.

Румунія. Департамент міжетнічних відносин при Уряді Румунії¹⁷⁵. Рада національних меншин – дорадчий орган при Уряді Румунії¹⁷⁶. Національна рада боротьби з дискримінацією є незалежним органом, створеним у 2001 році і підзвітним парламентові. Рада відстежує дотримання міжнародних і національних нормативних актів із протидії дискримінації, а також фіксує факти дискримінації¹⁷⁷. Приміром, у травні 2020 року Національна рада звинуватила Президента країни Клауса Йоханніса у висміюванні угорської мови й наклала на нього штраф у розмірі 1000 євро¹⁷⁸.

Молдова. Агентство міжнаціональних відносин¹⁷⁹, Парламентський комітет з прав людини та міжетнічних відносин, Омбудсмен (Офіс народної адвокатури), Рада з питань запобігання та усунення дискримінації й забезпечення рівності.

Болгарія. Комісія з питань захисту від дискримінації – допоміжний орган, покликаний захищати громадян від усіх проявів дискримінації, більшість членів якого виступають депутатами парламенту¹⁸⁰. Національна рада з питань співробітництва з етнічних та інтеграційних питань – консультативний орган при Раді міністрів Болгарії, який допомагає уряду в розробці та реалізації політики щодо меншин¹⁸¹. Офіс Уповноваженого Республіки Болгарія, що приймає скарги громадян щодо порушення їхніх прав державними адміністраціями чи надавачами публічних послуг¹⁸².

Грузія. Рада з прав людини та питань гендерної рівності, Громадський захисник / омбудсмен Грузії¹⁸³, Офіс державного міністра Грузії з питань примирення та громадянської рівності (SMRCE) тощо.

Вірменія. Відділ з питань національних меншин та релігії Офісу Прем'єр-міністра Республіки Вірменії¹⁸⁴, Координаційна рада національно-культурних організацій національних меншин тощо.

Азербайджан. Державний радник Азербайджану з питань мультикультуралізму, міжетнічних і релігійних питань, Бакинський міжнародний центр мультикультуралізму тощо.

---

¹⁷⁵ Офіційний веб-сайт Департаменту міжетнічних відносин Румунії. URL: <https://dri.gov.ro/w/>

¹⁷⁶ Офіційний веб-сайт Ради національних меншин. URL: <https://dri.gov.ro/w/scurta-descriere-consiliulminoritatilor-nationale/>

¹⁷⁷ Офіційний веб-сайт Національної ради боротьби з дискримінацією. URL: <https://cncd.org.ro/>

¹⁷⁸ 2020. Інтернет-видання «Лівий Берег». URL: https://lb.ua/world/2020/05/20/458018_prezidenta_rumunii_oshtrafovali.html

¹⁷⁹ Agenția Relații Interetnice. URL: <https://www.ari.gov.md/ro>

¹⁸⁰ Офіційний веб-сайт Комісії з питань захисту від дискримінації. URL: <https://www.kzdnondiscrimination.com/layout/>

¹⁸¹ Офіційний веб-сайт Національної ради з питань співробітництва з етнічних та інтеграційних питань. URL: <https://nccedi.government.bg/en>

¹⁸² Офіційний веб-сайт Уповноваженого Республіки Болгарія. URL: <https://ennhri.org/ourmembers/bulgaria/>

¹⁸³ Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ombudsman.ge/eng/saqartvelos-sakhalkho-damtsvelebi>

¹⁸⁴ Website of The Government of the Republic of Armenia. Division for Ethnic Minorities and Religious Affairs. URL: <https://www.gov.am/en/religion/>

Туреччина. Омбудсмен Туреччини¹⁸⁵.

Ізраїль. У січні 2016 року міністерський комітет зі сприяння інтеграції в Ізраїль громадян Ізраїлю ефіопського походження прийняв План дій щодо боротьби з расизмом по відношенню до цієї групи населення. У результаті в Міністерстві юстиції створено підрозділ з координації боротьби з расизмом і дискримінацією, що має повноваження проводити профілактичні заходи та приймати скарги про расизм і расову дискримінацію.

Польща. Урядовою інституцією є Міністр у справах релігійних конфесій а також національних та етнічних меншин. Встановлено компетенцію воєводи у цій сфері: «1) координація на терені воєводства діяльності органів урядової адміністрації, реалізуючих завдання для захисту прав меншин; 2) забезпечення діяльності з метою захисту прав меншини та протидії порушенню цих прав і дискримінації осіб, які належать до меншини» тощо¹⁸⁶. Існує Спільна Комісія уряду й національних та етнічних меншин із регламентованим порядком її формування та діяльності.

Громадські організації, спеціальні фонди, що сприяють задоволенню національно-культурних потреб національних меншин

Угорщина. Наприклад: Робоча група з прав людини; Тематична робоча група з питань національності; Координаційна рада Ромів; Рада німецьких гуртків пісні, музики і танцю в Угорщині; Культурна асоціація вірмен Трансільванії; Асоціація румунської національності в Баттоні; Сербська громада; Асоціація словенців в Угорщині; Словацька громада; Дитячі будинки «Безпечний початок»; Будапештський центр навчання та культури ромів.

Румунія. Національні меншини згідно з Конституцією можуть бути представлені в парламенті лише однією організацією. Такі організації об'єднуються у спеціальний дорадчий орган – Раду національних меншин, яка координується Департаментом міжетнічних відносин при Уряді Румунії¹⁸⁷. Рада Європи у звіті, опублікованому 2018 року, звертала увагу на те, що «майже монопольне становище організацій національних спільнот, які беруть участь у роботі Ради національних меншин у частині доступу до фінансування, негативно позначається на можливості розвитку плюралізму в середовищі етнічних громад»¹⁸⁸.

---

¹⁸⁵ Офіційний сайт омбудсмена. URL: https://www.ombudsman.gov.tr/Faaliyetlerimiz/Faaliyetlerimiz?uygulamaId=1#Kamu_denetçiliği_kurumu_kanunu; URL: https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/document/Kamu_Denetçiliği_Kurumu_Kanunu.pdf

¹⁸⁶ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050170141/U/D20050141Lj.pdf>

¹⁸⁷ Офіційний веб-сайт Ради національних меншин. URL: <https://dri.gov.ro/w/scurta-descriere-consiliulminoritatilor-nationale/>

¹⁸⁸ ACFC/OP/IV(2017)005. Fourth Opinion on Romania – adopted on 22 June 2017. Advisory committee on the framework convention for the protection of national minorities. C. 2. URL: <https://rm.coe.int/fourth-opinion-on-romaniaadopted-on-22-june-2017/168078af76>

Молдова. Зокрема, Інститут європейської політики та реформ¹⁸⁹, Інститут стратегічних ініціатив¹⁹⁰.

Болгарія. Існує 3472 організації, які представляють інтереси національних спільнот¹⁹¹. Серед найбільш активних: «Союз болгарських фондів та асоціацій» (UBFA) – об'єднання інтегративного типу, яке слугує майданчиком для інших організацій меншин; «Болгарський гелсінський комітет», який відстежує ситуацію з дотриманням прав людини в Болгарії; Об'єднана македонська організація «ILINDEN», яка виступає за право македонської етнічної меншини на самоідентифікацію.

Грузія. Національна рада Меншини в Офісі громадського захисника (який є однією із ключових платформ та експертів у роботі з питань національних меншин) тощо.

Вірменія. «Відродження народу Удінів на історичній території Агванку (Кавказька Албанія)»; «Армавірський центр розвитку»¹⁹²; Єзидський національний союз «Сінжар»; Єзидська національна рада; Союз грецьких неурядових організацій; Грецька громада Єревану «Іліос»; Єврейський культурний центр «Менора»; освітньо-культурна неурядова організація «Нерка»; Федерація українців Вірменії «Україна»; Курдська національна рада Вірменії; Грузинська благодійна громада «Іверія»; Білоруська громада Єревану «Беларусь»¹⁹³; Правозахисна організація «Центр прав людини Єзді»; Правозахисна громадська організація PINK; Фонд співробітництва Євразія; ГО «Коаліція проти дискримінації та рівності» тощо¹⁹⁴.

Азербайджан. Курдський культурний центр «Ронаї»; Лезгинський національний центр «Самур»; Навчальний центр лезгинської міфології; Лезгинський молодіжний центр; Культурний центр «Дагестан»; Українська громада Азербайджану; Культурний центр «Сахур»; Талишський культурний центр; Культурний центр «Ораїн» УдіЦентр; Албано-Уді християнська релігійна громада; Аварський національний культурний центр; Благодійне товариство «Лахідж»; Татський культурний центр «Азері»; Громадське об'єднання «Російська громада Азербайджану»; Культурний центр азербайджанських слов'ян; «Содружество»; Татарське культурне товариство «Туган тел»; Азербайджанська Татарська громада; Татарський молодіжний центр «Яшлек»; Грузинська громада Азербайджану; Товариство Ахіських турків «Ватан»¹⁹⁵; Культурний центр Ахіських турків «Ахіска»; Культурний центр «Будуг»; «Шагдаг»; Релігійна громада європейських євреїв; Релігійний центр гірських євреїв Азербайджану; Релігійний центр євреїв Грузії; Товариство «Азербайджан-Ізраїль»; Організація єврейських

¹⁸⁹ IPRE – Institute for European Policies and Reforms. URL: <https://ipre.md/?lang=en>

¹⁹⁰ Institutul pentru Inițative Strategice (IPIS). URL: <https://www.ipis.md>

¹⁹¹ Інформаційний портал неурядових організацій Болгарії. URL: <https://www.ngobg.info/>

¹⁹² Armavir Development Center. URL: <https://www.armavirdc.org/>

¹⁹³ Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of national minorities. Fifth Report submitted by Armenia. С. 4, 7, 16-18, 28. URL: <https://rm.coe.int/5th-sr-armenia-en/16809eb7b3>

¹⁹⁴ URL: <https://www.e-draft.am/projects/1801/digest>

¹⁹⁵ «Vatan» Official Facebook page. URL: <https://www.facebook.com/AzeAhiskaVatan/>

жінок Азербайджану; Міжнародне товариство «Лідайка»; Німецьке національне культурне товариство; Культурний центр «Хіналіг»; «Асоціація сприяння розвитку азербайджано-болгарської дружби»; Польська громада Азербайджану; Німецька громада «Капельгаус»; Польський культурний центр «Полонія» та ін. Ці організації відіграють важливу роль у вирішенні соціально-економічних і культурних питань національних меншин та їх інтеграції в суспільство¹⁹⁶.

Туреччина. Даних щодо діяльності громадських організацій, які обстоюють права курдів – найбільшої етнічної спільності Туреччини, – знайти не вдається. З аналізу відкритих джерел можемо зробити власне припущення, що виразником прав більшості курдів у Туреччині наразі виступає не громадська, а політична сила. Активною громадською організацією, яка опікується проблемами двохмільйонної найбільш вразливої меншини Туреччини – ромів – виступає Асоціація нульової дискримінації¹⁹⁷. Громадські об'єднання створюють і менш чисельні нацменшини. Приміром, казахи Туреччини об'єднуються довкола Казахської тюркської фундації, киргизи – довкола Товариства дружби й культури Киргизстану, а виразником колективних інтересів уйгурів виступає Асоціація культури та солідарності Східного Туркестану¹⁹⁸. У грудні 2020 р. ухвалено «Закон про запобігання фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», яким, зокрема вводяться суворі обмеження на діяльність громадських організацій. Так, до компетенції Міністерства внутрішніх справ віднесено право призначати / змінювати керівників громадських організацій. Рада Європи та понад 600 турецьких громадських організацій розкритикували названий вище закон за обмеження основних свобод¹⁹⁹.

Ізраїль. Наприклад: Новий світанок у Неgevі²⁰⁰; Юридичний центр прав арабської меншини в Ізраїлі «Адала»²⁰¹.

Польща. Наприклад: Білоруська Соціальна та Культурна спільнота; Чеська спільнота в Польщі; Спільнота Польських Караїмів; Литовська спільнота Святого Казимира; Спільнота Лемків; Союз Німецьких Соціально-культурних спільнот у Польщі²⁰²; Польський Вірменський фонд культури та спадщини у Варшаві²⁰³; Консультаційно-інформаційний центр для ромів у Польщі; російська культурна та освітня спільнота у Б'ялистоку; Асоціація Словаків у Польщі; Татарське товариство у Польщі; «ПЛАСТ» Українська молодіжна спільнота²⁰⁴; Українська спільнота;

¹⁹⁶ Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of national minorities. Fourth Report submitted by Azerbaijan. С. 5, 14. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806dcc4e>

¹⁹⁷ 2018. Minority Rights Group International. URL: <https://minorityrights.org/what-we-do/11485-11485/>

¹⁹⁸ Minorities in Turkey. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Minorities_in_Turkey#cite_note-69

¹⁹⁹ 2021. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/article/turkey-passage-ngo-law-strips-away-fundamental-rights-and-freedoms>

²⁰⁰ A New Dawn in the Negev Official Website. URL: <https://anewdawninthenegev.org/>

²⁰¹ Adalah Official Website. URL: <https://www.adalah.org/en>

²⁰² A ssociation of german social cultural societies in poland. URL: <https://fuen.org/en/members/Associationof-German-Social-Cultural-Societies-in-Poland>

²⁰³ Foundation of culture and heritage of polish Armenians. URL: <https://dziedzictwo.ormianie.pl/en/start-eng/>

²⁰⁴ Пласт Польща – українська скаутська організація в Польщі. URL: <https://plast.org.pl/>

Фундація збереження єврейської спадщини в Польщі²⁰⁵; Кашубсько-Померанська спільнота.

III. Висновки та пропозиції

Серед населення держав, досвід яких щодо реалізації прав національних меншин проаналізовано, найбільший відсоток відповідних груп від загального числа населення мають Молдова, Ізраїль (від 24 % до 26 %), Румунія, Грузія, Болгарія (від 10 % до 15 %). За даними, зокрема, міжнародних інституцій можемо говорити про строкатість населення Росії, що складається із 193 етнічних груп, та орієнтовну чисельність нацменшин серед населення Туреччини – від 14 % до 26 %.

Дев'ять із одинадцяти держав²⁰⁶ є сторонами Рамкової конвенції про захист національних меншин, моніторинг імплементації якої здійснюється Комітетом міністрів Ради Європи. Аналізуючи виконання сторонами Рамкової конвенції, Комітет міністрів Ради Європи у своїх оцінках спирається на пропозиції Консультативного комітету. Результати кожного етапу моніторингу містяться в низці документів, зокрема у висновках Консультативного комітету, в яких відображені як здобутки, так і проблемні питання в названій сфері, а також у резолюціях Комітету міністрів, в яких викладено рекомендації щодо невідкладних дій органів державної влади, а також рекомендації для їх подальших дій з метою удосконалення імплементації Рамкової конвенції.

Звертаємо увагу на одне із принципових, як видається, підсумкових положень Висновків Консультативного комітету²⁰⁷, яким наголошується на необхідності постійних зусиль держав щодо виконання зобов'язань Рамкової конвенції, а також зауважується, що певний стан справ, який може вважатися прийнятним на цьому етапі моніторингу, не обов'язково буде трактуватися таким самим чином на подальших етапах. Зрештою, оцінка певних проблем як відносно незначних станом на сьогодні згодом може виявитися дещо помилковою.

Ключовими, на нашу думку, узагальненими положеннями рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи щодо невідкладних дій держав, висновки та резолюції щодо яких вивчалися, є такі: організація інклюзивного процесу консультацій органів державної влади із громадянським суспільством та організаціями національних меншин на всіх етапах розроблення та ухвалення законодавчих актів, які впливають на реалізацію прав осіб, що належать до національних меншин, із забезпеченням повної відповідності такого законодавства міжнародним стандартам; суттєве удосконалення механізму забезпечення прав ромів у всіх сферах життя, а також посилення ефективності заходів, спрямованих на боротьбу з антиромівськими суспільними настроями; ефективно виявлення та притягнення до юридичної відповідальності за злочини на ґрунті ненависті та мову

---

²⁰⁵ Foundation for the Preservation of Jewish Heritage in Poland. URL: <https://fodz.pl/?d=3&l=en>

²⁰⁶ Ізраїль та Туреччина не є сторонами у Рамковій конвенції про захист національних меншин, а Ізраїль не є країною-членом Ради Європи.

²⁰⁷ Ця заувага стосувалася у висновках щодо Угорщини, втім, на нашу думку, може бути актуальною для будь-якої держави.

ненависті; посилення повноважень омбудсмена; реалізація заходів для підвищення якості викладання мовами нацменшин через застосування відповідальнішого підходу щодо розробки нових навчально-методичних матеріалів, забезпечення цільового використання коштів, які передаються місцевим органам влади для викладання мовами національних меншин, а також забезпечення наявності кваліфікованих викладачів; забезпечення під час перепису населення реальної можливості безперешкодної й добровільної самоідентифікації.

Маємо зазначити, що механізм реалізації прав національних меншин, який функціонує в Угорщині, Росії, Румунії, Молдові, Болгарії, Грузії, Вірменії, Азербайджані, Туреччині, Ізраїлі, Польщі, має національну специфіку та, водночас, більшою чи меншою мірою відповідає стандартам Рамкової конвенції про захист національних меншин. Правове регулювання означеної сфери в Туреччині та Ізраїлі, які не є сторонами цього міжнародного договору, і водночас є сторонами в інших міжнародних договорах в прав людини, зазнає суттєвої критики з боку міжнародних організацій.

***Дослідницька служба
Верховної Ради України***

*Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.